

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Географічний факультет

Кафедра землезнавства та геоморфології

На правах рукопису

УДК 551.4

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему:

**«ТУРИСТИЧНА ІНДУСТРІЯ ТА ПРИРОПІЗНАВАЛЬНИЙ
ТУРИЗМ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СТАН,
ПРОБЛЕМАТИКА, ПЕРСПЕКТИВИ, СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ»**

Галузь знань: **10 – Природничі науки**

Спеціальність: **103 – Науки про Землю**

Освітня програма: **«Геоморфологія та палеогеографія»**

Виконав:

студент 2-го курсу магістратури

кафедри землезнавства та
геоморфології

Калініченко Вадим Сергійович

Науковий керівник:

доцент, кандидат географічних наук

Лаврук Тетяна Миколаївна

Завідувач кафедри: д-р геогр. наук, проф. _____ С. Ю. Бортник

Київ 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА НОРМАТИВНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ	6
1.1 Теоретичні засади	6
1.2 Нормативні засади	10
РОЗДІЛ 2. УМОВИ ТА ЧИННИКИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ.	13
2.1 Природні умови Чернігівщини	13
2.2 Соціально-економічні чинники	19
2.3 Екологічні чинники	25
2.4 Етнографічні чинники	29
2.5 Культурно-історична спадщина	31
2.5.1 SWOT- аналіз історико-культурного потенціалу Чернігівської області	34
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ.	37
3.1. SWOT-аналіз розвитку туристичної сфери	37
3.2 Види туризму в області та його головні центри	39

3.3 Найпопулярніші маршрути Чернігівщини	42
3.4 Найцікавіші тури та місця	50
3.5 Соціально-економічні проблеми розвитку туристичної індустрії	55
РОЗДІЛ 4. СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА 1920-1927 РР. І ЗНАЧЕННЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ДЛЯ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ.	58
4.1 Загальна інформація про Стратегію	58
4.2 Значення розвитку туризму для реалізації Стратегії розвитку	61
РОЗДІЛ 5. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ОБЛАСТІ.	63
5.1 Регіональні програми розвитку туризму (на обласному рівні)	63
5.2 Проекти розвитку туризму на місцевому рівні (в територіальних громадах)	69
5.3 Туристична індустрія як проект регіонального розвитку	77
5.4 Розробка туристичних маршрутів для Чернігівської області	84
ВИСНОВКИ	110
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	112

ВСТУП

Актуальність теми. Магістерська робота присвячена розв'язанню проблем розвитку туристичної індустрії та природопізнавального туризму Чернігівщини, а також, дослідженню сучасного стану туризму, перспектив та стратегії його розвитку. Дана тема є досить актуальною, оскільки Чернігівська область має великий потенціал в цій сфері: наявні різноманітні природні рекреаційні ресурси, багата культурно-історична спадщина, вигідне місцерозташування. Крім того, робиться акцент на туризмі, як на важливій сфері в сталому економічному розвитку на найближчі роки. Попри це, у сфері туризму є багато недоліків, загроз, недопрацювань. Отже, виникає необхідність вивчення даного питання, детального аналізу та пошуку альтернатив, чому і присвячена магістерська робота.

Метою магістерської роботи є дослідження туристичної індустрії та природопізнавального туризму Чернігівської області, проведення системного аналізу розвитку галузі, вивчення позитивних та негативних сторін, загроз та можливостей.

Об'єктом дослідження є туристична галузь Чернігівської області, якій відводиться важливе місце в сталому економічному розвитку на найближче майбутнє.

Предметом дослідження є стан, проблематика, перспективи та стратегія розвитку туристичної індустрії Чернігівської області.

Для досягнення мети **вирішувалися наступні завдання:**

- 1) дослідження теоретичних та нормативних засад розвитку рекреації та туризму;
- 2) вивчення умов та чинників розвитку рекреації та туризму в області;
- 3) аналіз сучасного стану та проблем розвитку туризму в Чернігівській області;
- 4) вивчення Стратегії розвитку Чернігівської області на 1920-27 рр. і значення розвитку туризму для її реалізації;

- 5) визначення перспектив розвитку туризму в області;
- б) розробка концепції проекту місцевого розвитку та розробка власних туристичних маршрутів.

Теоретичною основою дослідження стали роботи сучасних українських вчених та дослідників у даній сфері, таких як: Любіцева О. О., Сопельник І. О., Устименко Л. М., Антоненко І. Я. та інші. Також, було використано наукові методи: аналіз і синтез, статистичний аналіз, історичний, порівняльний та картографічний метод, спостереження.

Наукова новизна. У роботі досліджено сучасний стан, тенденції та проблеми розвитку туризму Чернігівської області, на основі чого розроблено туристичні маршрути та концепцію проекту місцевого розвитку туризму.

Практичне значення роботи: робота може бути використана для детального вивчення туристичної сфери Чернігівщини, а також як довідковий інформаційний матеріал для потенційних туристів.

Структура роботи. Магістерська дипломна робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків; містить таблиці, рисунки, результати SWOT-аналізу, список використаних джерел; викладена на 115 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА НОРМАТИВНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ

1.1 Теоретичні засади

Впродовж тривалого часу індустрія туризму відіграє важливу роль в економіці країни, що активно проявляється в сучасному світі, та справляє відчутний вплив на світове господарство: сприяє розвитку національної економіки та економіки інтеграційних об'єднань, формуванню іміджу регіону, дозволяє загострити увагу на проблемах розвитку суспільства. Світова криза останніх років обумовила необхідність кардинального перегляду акцентів у формуванні туристичних послуг, що насамперед вимагає ґрунтовного аналізу категоріального апарату і методологічних концепцій. Попри те, що історія розвитку туризму бере свій початок від давніх часів, питання теоретико-методологічного базису неодноразово підіймалося в наукових колах й викликало чимало дискусій у розрізі географії, економіки, соціології, філософії, медицини, екології. Складність чіткого визначення методико-понятійного апарату індустрії туризму спричинено його поліфункціональністю та роллю в суспільстві.

Дослідженням теоретико-методологічного базису індустрії туризму, а також її проблематики, займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як А. Александрова (2002), В. Герасименко (1997), Л. Дядечко (2007), О. Любіцева (2005), В. Стафійчук (2007), Л. Устименко (2008), В. Хунцікер (1951), Дж. Холлоуей (2007), Н. Чорненька (2006).

Основні теоретичні фактори визначення стратегічних концепцій міжнародної конкурентоспроможності індустрії туризму передбачають вивчення таких складових теоретико-методологічного базису, як: туризм, турист, туристична послуга, туристичний ринок та індустрія туризму. Констатуючи той факт, що на відміну від російської наукової школи туризму, в

Україні за деяким винятком майже відсутні фундаментальні дослідження в галузі теоретичних засад туризмології (Бондаренко, 2012).

Розкриття сутності туризму, його функцій та ролі в суспільстві вимагає ґрунтовного аналізу і звернення до історичних витоків. Вивчення понятійного апарату доречно розпочати з дослідження терміну «туризм». Дефініція «туризм» не має одностайного визначення серед науковців через надто широкий спектр діяльності та множинність функцій, що покладаються на туризм у суспільстві. Як зазначає науковець О. Любіцева, туризм має поліфункціональний характер (Любіцева, 2005).

Крім того, А. Александрова (2002) вважає, що «робочі дефініції, обмежені вузькогалузевими рамками, не розкривають всього розмаїття внутрішніх та зовнішніх зв'язків цього суспільно-економічного явища. Тому виникає потреба концептуального, чи сутнісного, визначення туризму». Ретроспектива визначення поняття фіксує декілька офіційних версій, що з часом доповнювалися функціональною складовою та обмежилися часовими рамками перебування.

Із наукової праці Л. Устименко та І. Афанасьєва (2008) випливає, що термін «туризм» уперше з'явився у Франції у 18 столітті та в перекладі з французької означає «мандрівка заради задоволення; а турист – це людина, яка здійснює мандрівку». Проте можна зафіксувати розбіжності в етимології поняття: не існує чіткої визначеності країни походження та часових рамок щодо цього терміну.

За офіційною версією ООН, що була прийнята Генеральною Асамблеєю в 1954 році, туризм – це активний відпочинок, який впливає на зміцнення здоров'я, фізичний розвиток, пов'язаний із переміщенням за межі постійного місця проживання.

Англійська туристична спілка (Tourism Society of England) в 1976 р. запропонувала визначати туризм «як тимчасове, короткострокове переміщення людей поза межі звичного місця роботи, проживання та іншої діяльності

протягом перебування у країні відвідування. Таке переміщення може здійснюватися з будь-якою метою». У 1980 р. на Всесвітній конференції з туризму, що проходила під егідою ВТО (Всесвітня туристична організація) в Манілі (Філіппіни), поняття «туризм» було зафіксовано як діяльність, що має важливе значення у житті народів у силу безпосереднього впливу на соціальну, культурну, освітню й економічну сфери життя держав та їх міжнародні відносини. Розвиток туризму пов'язаний із соціально-економічним розвитком націй і залежить від доступу людини до активного відпочинку та його волі подорожувати в рамках вільного часу і розваг, глибокий гуманітарний характер яких він підкреслює.

Класифікація видів туризму, викликає особливий інтерес, серед яких виділяють два основні: рекреаційний та діловий. Розмаїття туризму за формами і видами, постійне створення нових тенденцій та зміна туристичних уподобань практично унеможлиблює деталізовану класифікацію видів туризму. Основні характеристики і класифікація туризму за ознаками мети, форми організації, сезоном та терміном перебування, класом обслуговування, способом подорожування, формою розрахунків, територіальною спрямованістю представлено в наукових роботах вітчизняних і зарубіжних учених: О. Любіцевої (2005), В. Герасименка (1997), А. Александрової (2002).

Однією з головних ознак туристичних послуг є комплексність. Найбільш науковий та узагальнений характер дефініції ринку туристичних послуг запропоновано О. Любіцевою (2005): «Ринок туристичних послуг – система багатоаспектна, поліструктурна, поліформна і багаторівнева, що функціонує за законом врівноваження попиту та пропозиції, який відтворює об'єктивно обумовлену необхідність відповідності у часі й просторі вартісних та натурально-речових форм платоспроможного попиту і товарної пропозиції та діє на основі коливань виробництва і споживання турпродукту».

Поділ дослідження ринку туристичних послуг є стандартним та включає три основні рівні: внутрішній ринок, національний ринок, міжнародний ринок.

Вивчення сукупності туристичних послуг підводить до необхідності дослідження причинно-наслідкових зв'язків, що охоплюються поняттям «індустрія». Дане поняття все частіше використовується науковцями для опису сучасних економічних процесів відокремлено від промисловості, на відміну від того, як це було прийнято в епоху індустріалізації. Туризм – це складна система взаємовідносин, що історично склалися в результаті організації та здійснення туристичної діяльності.

Різновекторність видів туризму дає змогу констатувати, що у процесі цієї діяльності відбувається активний і тісний взаємозв'язок усіх сфер соціально-економічного життя, консолідація зусиль та ресурсів усіх учасників процесу, що перетворює туризм в індустрію туризму (Бондаренко, 2012).

Поліфункціональність туризму і його тісний взаємозв'язок з іншими секторами економіки приводить до того, що дослідження теоретично-праксеологічного базису туризму відбувається із використанням різних підходів та методик. Це, з одного боку, дозволяє краще вивчити умови, причини, рушійні сили, механізми і закономірності функціонування туризму, а з другого – ускладнює відображення загальних тенденцій та змісту індустрії туризму на ґрунтовній теоретичній основі. Індустрія туризму – це сукупність різних напрямів економічної діяльності, взаємодія яких, прямо чи опосередковано, задовольняє потреби туристичного потоку та виступає каталізатором сучасних суспільно-економічних процесів. Перспективним у подальшому дослідженні заданої тематики є поглиблене вивчення теоретико-понятійного апарату, що утворюється на межі суміжних галузей (Бондаренко, 2012).

Щодо розвитку геотуризму в Україні, то великий внесок в цій сфері належить Л. Дубіс та Н. Габчак (2019), які на основі детального аналізу геотуристичних об'єктів кожної з природоохоронних територій Закарпатської області та сучасного стану їхньої туристичної інфраструктури розробили кілька геотуристичних продуктів різного типу, які є інноваційними для досліджуваної

території і користуватимуться популярністю серед туристів. А також, з метою інформаційного забезпечення впровадження проектів зі створення цих геотуристичних продуктів розроблено паспорти перспективних геотуристичних продуктів (ППГП).

Методологічні засади розвитку природопізнавального туризму в Україні, висвітлено у працях Бортника С. Ю. та Стецюка В. В. (2019). Порівнявши тенденції розвитку геотуризму у Європі та в Україні, автори прийшли до висновку про величезні можливості використання природної та культурної спадщини для розвитку природопізнавального туризму, як однієї з оптимальних форм стійкого розвитку туризму, що може стати важливим інструментом поступу держави, її економічної стабільності і екологічної рівноваги. У праці «Методологічна єдність геологічних та геоморфологічних пам'яток» (2019) автори звернули увагу на сучасні атракційно-туристичні тенденції у розвитку цивілізації розвинених країн, які все більше схиляються у бік пізнання навколишньої природи, поряд з історичними уподобаннями, що знаходять відображення у розвитку природопізнавального туризму (геотуризму).

В Україні такі тенденції також мають місце, особливо в сучасних умовах, коли через тривалу пандемію зростає попит у розвитку внутрішнього туризму, а потреба у якісному туристичному продукті відчувається як на регіональному, так і на місцевому рівні. Науково обгрунтований підхід до формування вітчизняної туристичної індустрії не тільки сприятиме сталому розвитку регіонів, але й забезпечить її конкурентну спроможність і на міжнародному ринку туристичних послуг.

1.2 Нормативні засади

Проведення туристичної діяльності базується на чіткій правовій основі, яку становить Конституція України, міжнародно-правові акти у сфері туристичної діяльності, Закон України «Про туризм» (2010), як спеціальний нормативно-правовий акт, галузеве законодавство та підзаконні нормативно-

правові акти у сфері туризму. Експерти з організації туристичної діяльності повинні бути обізнані з основними правовими вимогами щодо ліцензування туристичної діяльності, сертифікації та стандартизації у цій сфері, договірними засадами туристичного обслуговування та партнерської співпраці у галузі туристичної діяльності, гарантіями майнової та особистої безпеки туристів. У провадженні туристичної діяльності важливу роль відіграє державна підтримка сфери туризму, тому необхідно орієнтуватися у системі та повноваженнях органів, котрі забезпечують і гарантують відповідні заходи державної цільової підтримки туристичної інфраструктури. Державне регулювання туристичної діяльності є цілеспрямованим впливом органів державної влади на діяльність суб'єктів господарювання у галузі туризму, що надають різноманітні послуги з розміщення, перевезення та організації відпочинку з метою забезпечення нормальних умов функціонування ринкового механізму, реалізації соціально-економічних пріоритетів і вироблення єдиної концепції розвитку туристичної сфери.

Конституція України як Основний Закон нашої держави визначає основи правового статусу людини й громадянина в Україні, зокрема гарантує кожному право на відпочинок, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50 Конституції України), право на підприємницьку діяльність, право на працю тощо. Кожен громадянин держави має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів (ст. 42 Конституції України). Туристична діяльність є різновидом підприємницької діяльності. Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає, або на яку вільно погоджується (ст. 43 Конституції України). Туристичні фірми та фізичні особи-підприємці мають право залучати найманих працівників. Кожен, хто працює, має право на відпочинок (ст. 45 Конституції

України). Крім прав, Конституція України передбачає також і обов'язки. Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України (ст. 65 Конституції України). Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки (ст. 66 Конституції України). Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом (ст.67 Конституції України). Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ст. 68 Конституції України).

Законодавство, що регулює відносини у туристичній сфері є неоднорідним. Основою правового регулювання туристських відносин є спеціальні нормативно-правові акти. Спеціальні нормативно-правові акти – це ті джерела, котрі в цілому регламентують відносини в сфері туризму (закон України «Про туризм», Ліцензійні умови провадження туроператорської діяльності, Правила проведення туристичних подорожей з учнівською та студентською молоддю України тощо). Загальні нормативно-правові акти лише певною мірою регулюють відносини у туристичній сфері. До них, насамперед, відносять Цивільний, Господарський, Податковий та Земельний кодекси, Кодекс законів про працю України, закони України «Про страхування», «Про курорти» тощо.

Основою правового регулювання у сфері туристичного страхування є загальний закон України «Про страхування». Господарським кодексом України врегульовано особливості здійснення господарської діяльності в Україні, Податковий кодекс визначає порядок оподаткування суб'єктів підприємницької діяльності, до яких відносяться й туристичні агенти та туроператори. Окремо врегульовано Податковим кодексом України порядок справляння туристичного збору у тих населених пунктах, у яких органи місцевого самоврядування прийняли окреме рішення про запровадження цього місцевого збору.

Правове регулювання туристичної діяльності в Україні має комплексний та міжгалузевий характер та покликане забезпечити правову основу для організації, безпеки та здійснення туристичної діяльності в Україні. Правове регулювання відносин у сфері туризму здійснюється з використанням джерел конституційного, цивільного, господарського, податкового, трудового, земельного, екологічного, адміністративного та кримінального права (Ващишин, 2014).

РОЗДІЛ 2. УМОВИ ТА ЧИННИКИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ.

2.1 Природні умови Чернігівщини

Рельєф та геологія. Територія Чернігівської області знаходиться на півночі України, на лівобережжі середньої течії Дніпра, у межах Придніпровської низовини, в басейні Десни. Поверхня переважно низовинна й плоска, подекуди – пологохвиляста рівнина, похилена на південний захід. У північно-східній частині області поширений поверхневий карст (лійки, карстові провалля). На південному сході – підвищена горбисто-хвиляста частина, розташована в межах Полтавської рівнини (100-220 м). Абсолютні висоти – 100-220 метрів (максимальна відмітка – 222 м біля с. Березова гать Новгород Сіверського району). Переважають ерозійно-аккумулятивні форми рельєфу (річкові долини, балки, яри), є також льодовикові та водно-льодовикові форми (давні прохідні долини, які утворилися під дією талих вод льодовика, водно-льодовикові вали, зандрові рівнини). У північній та південно-східній частинах області можна зустріти численні лесові «острови», які піднімаються на незначні висоти.

Тектонічна будова території області визначається розташуванням в північно-західній частині Дніпровсько-Донецької западини, і в рельєфі має характер акумулятивної низовинної рівнини. Найдавнішими осадовими відкладами в області є девонські, які представлені галогенними породами потужністю до 2000 м. Область Полісько-Дніпровської западини ділиться долиною Десни на дві підобласті: Поліська низовина і Лівобережна Дніпровська рівнина. За характером рельєфу область різноманітна. На її поверхні зустрічаються чотири яруси дніпровських терас та три яруси терас Десни. В цілому, поверхня області являє собою рівнину, порізану густою сіткою річок з окремими підвищеннями та виступами корінного плато і має нахил на південний захід до Дніпра (Регіональна схема екологічної мережі Чернігівської області, 2017 рік).

Ландшафтні комплекси. За ландшафтними особливостями Чернігівщина поділяється на 4 фізико-географічні провінції:

Чернігівське Полісся охоплює близько 13 тис. км² у північно-західній частині області і являє собою слабкохвилясту піщану рівнину морено-льодовикового походження. Численні пониження (давні річкові та прохідні долини) досить заболочені.

Новгород-Сіверське Полісся площею 5,5 тис. км² займає північно-східну частину області. Основу його складає Придеснянське лесове плато з численними глибокими ярами, які врізані до корінних крейдяних порід. Є тут і карстові заглибини.

На півдні області 7,3 тис. км² займають ландшафти понижених слабкохвилястих рівнин (Дніпровські тераси) з численними площинами, балками і западинами (степові блюдця).

Південний схід області являє собою незначно підняту, глибоко розчленовану річковими долинами, ярами та балками лесову рівнину (Полтавське плато). Характерною особливістю ландшафтної структури області

є глибоке проникнення лісостепових типів місцевостей в межі Полісся і поліських - в лісостепову зону.

В північній частині Полісся значний розвиток отримали ландшафти зандрових, алювіально-зандрових і моренно-зандрових рівнин з дерново-підзолистими ґрунтами, в південній - терасові рівнини з дерново-підзолистими, світло-сірими і сірими лісовими ґрунтами в різній мірі оглеєними. В лісостеповій зоні переважають терасові лесові рівнини 64 % з чорноземами глибокими малогумусними і з чорноземно-лучними ґрунтами (Регіональна схема..., 2017).

Клімат. Чернігівська область розташована на крайній півночі Лівобережної України в поліській і лісостеповій зонах Придніпровської низовини. Протяжність території із заходу на схід становить 180 км, з півночі на південь – 220 км. Загальна площа області – 31,9 тис. кв. км (5,3% території України). Клімат Чернігівської області помірно-континентальний, м'який, достатньо вологий. Зима малосніжна, у більшості років стійка, порівняно тепла, літо тепле й помірно вологе. Середньорічна температура повітря за повосенний період становить 6-8° тепла. За останні 10 років спостережень виявляється чітка тенденція до підвищення середньорічної температури повітря, головним чином за рахунок зимових місяців.

На території області випадає в середньому 594-676 мм опадів за рік. Найбільша місячна кількість опадів припадає на червень - липень, найменша – на січень - березень. Суми опадів в окремі роки складають від 400 до 850 мм. Найбільша добова кількість опадів іноді досягає 100-140 мм. Річний розподіл напрямків вітру на території області нерівномірний. Найчастіше повторюються західні та південні вітри. В холодний період року переважають вітри південно-західного та південного напрямків, а в теплий – західного та північно-західного. Середня річна швидкість вітру становить 3-4 м/с. За рік може спостерігатися до 20 днів з максимальною швидкістю вітру 15 м/с і більше.

Тривалість періоду з середньодобовою температурою повітря нижче 0° (зима) на території області за рік становить в середньому 104-119 днів, а вище 0° – 246-261 день.

Чернігівська область належить до зони достатнього зволоження. Середня річна відносна вологість повітря складає 75-80% (від 50-70% у липні-серпні до 80-95% взимку). Протягом року спостерігається від 20 до 44 днів з відносною вологістю повітря 30% і менше. Особливості фізико-географічного розташування території Чернігівщини та сезонних атмосферних процесів над нею обумовлюють виникнення таких небезпечних явищ погоди як сильний вітер, хуртовини, ожеледь, тумани в зимовий період та сильні опади, грози, град влітку. В окремих випадках вони набувають стихійного характеру і завдають значних збитків галузям економіки (<https://ch-pogoda.com.ua/index.php/home/klimat> - Чернігівський обласний центр з гідрометеорології).

Гідрографія. Гідрографічна мережа Чернігівської області належить до басейнів великих річок Десна та Дніпро. Загальна площа земель водного фонду становить 197,714 тис.га, в тому числі площа відкритих заболочених земель – 129,691 тис.га. Площі, зайняті водними об'єктами, становлять 68,023 тис.га, в тому числі: річками та струмками – 17,696 тис. га, озерами та прибережними замкнутими водоймами – 10,293 тис. га, ставками та водосховищами – 29,704 тис. га, штучними водотоками – 10,330 га. Всього на території області протікає 1 570 річок загальною довжиною 8 369 км. Відповідно до класифікації річок України всі річки Чернігівської області поділяються на: дві великих річки – Дніпро (124 км) та Десна (505 км), вісім середніх – Сож, Трубіж, Супій, Удай, Судость, Сейм, Снов, Остер (загальна протяжність 723 км), 1 560 малих річок (загальна протяжність 7 017 км), з яких 160 мають довжину більше 10 км. Головною водною артерією області є р. Десна. Вона ж є лівобережною притокою р. Дніпро першого порядку, яка впадає на відстані 894 км від гирла,

на 10 км вище по течії від Києва. Загальна довжина річки в межах України 575 км, з яких 70 км – протяжність по території Київської області, 468 км – по території Чернігівської області та 37 км – по кордону Чернігівської та Сумської областей. До основних приток р. Десна відносяться середні річки Судость (довжина в межах Чернігівської області – 17 км), Снов (довжина в межах України – 190 км, в межах Чернігівської області – 190 км), Остер (довжина в межах України – 195 км, в межах Чернігівської області – 195 км) та Сейм (в межах України – 228 км, з них в межах Чернігівської області – 56 км, в межах Сумської області – 167 км). Більшість малих річок маловодні, а деякі з них влітку пересихають. Русла ряду річок виражені нечітко, тому часто зливаються з прилеглими болотами. Частина малих річок повністю або частково зарегульовані. Будівництво гребель призвело до порушення вільного стоку річок.

Витоки таких великих та середніх річок, як Дніпро, Десна, Сож, Судость та Сейм знаходяться на території сусідніх областей Російської Федерації і Республіки Білорусь, тобто є транскордонними. Для регулювання річкового стоку з метою його рівномірного розподілу у часі і просторі на території області функціонують штучні водойми – водосховища та ставки. В основному вони розміщені у південно-східних районах області (Варвинському, Ічнянському, Прилуцькому, Срібнянському, Талалаївському), для яких характерна яружно - балкова форма рельєфу. Для районів Поліської природно - кліматичної зони характерна велика кількість ставків - копаней, для районів лісостепу - руслових ставків.

http://chng.darg.gov.ua/vodni_resursi_chernigivshchini_0_0_0_1058_1.htm - Управління Державного агентства рибного господарства у Чернігівській області)

Рослинний та тваринний світ. Рослинність Чернігівщини у природному стані збереглася лише приблизно на 1/3 території, переважно у

поліській частині області, у вигляді лісів, трав'яного покриву луків і болотної рослинності. Лісами зайнято 21% загальної території області. Основні лісові масиви знаходяться на півночі області, на правобережжі Десни. У лісах переважають молоді та середньовікові дерева. Серед порід поширені сосна, дуб, ялина, береза, осика, вільха, липа, клен. Суцільний ареал поширення соснових лісів на Чернігівщині знаходиться на лівобережжі Снову (північніше м.Щорс) та в долині Ревни у межах, насамперед, Щорського, Корюківського та Семенівського районів.

Найбільш поширені на Чернігівщині дубово-соснові ліси (субори). Найменш залісеною є південна частина Чернігівщини, зокрема Бобровицький, частина Прилуцького, Носівського та Ніжинського районів. Це пояснюється тим, що насичені солями ґрунтові води знаходяться тут дуже високо й спричинюють засолення ґрунтів, а це є перешкодою для розвитку лісової рослинності. Болотні масиви, які займають в області досить значні площі, вкриті вологолюбними рослинами. За характером рослинності в області переважають трав'яні та лісові болота. Більшого поширення набули трав'яні болота, які зустрічаються в північно-західній частині області.

Тваринний світ області виділяється багатством і різноманітністю, для нього характерні представники як лісової, так і степової фауни, є акліматизовані види тварин. В області мешкають понад 70 видів ссавців, 289 видів птахів, 7 видів плазунів, 11 видів земноводних, біля 40 видів риб. Чернігівщина перш за все асоціюється з лісом, типовими мешканцями якого є різноманітні ссавці. Серед них помітне місце займають копитні тварини: козуля, лось, благородний та плямистий олень, кабан, зубр. Найчисленнішими з них є козуля, кабан, лось. На стадії відновлення ареалу знаходиться благородний олень, а стадію акліматизації проходять зубр і плямистий олень (Регіональна схема..., 2017).

2.2 Соціально-економічні чинники

Процес реформ на шляху до децентралізації та євроінтеграції України зумовив актуалізацію розвитку тих галузей економіки, які можуть у короткотривалій перспективі дати поштовх соціально-економічному зростанню регіонів та поліпшенню інвестиційного іміджу країни загалом. Насамперед, це стосується розвитку туристичної індустрії. Проте довгий час до туристичної галузі у країнах пострадянського простору ставились не як до економічної індустрії, а як до галузі соціальної сфери.

За експертними підрахунками, потенційний обсяг ринку української туристичної індустрії за умов ефективного стратегічного менеджменту в'їзного та внутрішнього туризму може дорівнювати близько 10 млрд. доларів США (Сопельник, 2020). Однак більшість управлінців як загальнодержавного, так і місцевого рівня поки не сприймають туристичну сферу як галузь економіки. Це призвело до другорядного значення державної політики у сфері туризму та відсутності комплексного розуміння розвитку галузі. Так, у більшості програм соціально-економічного розвитку областей та міст, зокрема на Чернігівщині та у місті Чернігові, не представлено ґрунтовної аналітики розвитку галузі, а також якісних та кількісних прогнозів на наступний період, що не дає можливості зробити конкретні висновки та перспективне прогнозування на майбутнє.

На даний час концептуальні основи формування туристичних регіонів є суперечливими, методологія стратегічного розвитку туристичних територій та об'єктів розроблена недостатньо, окремі особливості цих регіонів під час формування довгострокових програм їх розвитку враховуються не повною мірою. Це не дозволяє на практиці здійснювати цілеспрямоване планування сталого розвитку туристичної індустрії на окремих територіях (у країні, області, районі, туристичному регіоні, курорті тощо). З огляду на це важливе та актуальне завданням сьогодення є визначення проблем розвитку туристичних регіонів, розроблення теоретико-методологічних засад щодо формування

стратегії їх розвитку, виходячи зі специфічних особливостей їхнього функціонування.

Ефективний розвиток туристичної індустрії як галузі економіки безпосередньо залежить від наявності наукових й організаційно-практичних засад формування стратегії сталого туристичного розвитку, а також від визнання постійної необхідності проведення правильного соціально-економічного аналізу розвитку галузі, від активізації зусиль влади, бізнесу та громади з метою подолання проблемних питань становлення туристичної індустрії. Виходячи з цього, методика дослідження особливостей розвитку туристичної індустрії регіону є актуальним та потребує подальших досліджень (Сопельник, 2020).

Індустрія туризму – це міжгалузевий господарський комплекс, який спеціалізується на створенні туристичного продукту, здатного задовольняти специфічні потреби населення у проведенні дозвілля та в подорожах завдяки виробництву та реалізації товарів і послуг туристичного призначення (Любіцева, 2002).

Отже, можна стверджувати, що туристична індустрія – це насамперед економічна категорія, сукупність галузей господарства, що спрямована на створення й реалізацію туристичного продукту для задоволення потреби населення у різних видах подорожей.

Для того, щоб створити якісну стратегію розвитку туристичної індустрії Чернігівщини необхідно насамперед провести аналіз соціально-економічних показників функціонування туристичної галузі. Однією з таких аналізуючих робіт, є туристичний збір як об'єктивний показник динаміки використання закладів розміщення туристами у певній адміністративній одиниці.

Туристичний збір — це місцевий збір, кошти від якого зараховуються до місцевого бюджету. Місцеві ради самостійно приймають рішення про необхідність справляння такого збору на території громади. Відповідно до

статті 10 Податкового кодексу України, платниками збору є громадяни України, іноземці, а також особи без громадянства, що прибувають на територію адміністративно-територіальної одиниці, на якій діє рішення сільської, селищної та міської ради про встановлення туристичного збору, та отримують (споживають) послуги з тимчасового проживання (ночівлі) із зобов'язанням залишити місце перебування в зазначений строк (Любіцева, 2002).

Таким чином, лише один такий показник, як туристичний збір не може репрезентативно відображати стан туристичного розвитку регіону, оскільки він не відтворює кількість таких важливих категорій туристів, які прибули з метою ділового туризму, оздоровчого туризму (за путівками та курсівками), а також інших категорій туристів, які одночасно є пільговими категоріями.

Крім вище сказаного, туристичний збір завжди подається у грошових одиницях, тому його збільшення (зменшення) варто розглядати з прив'язкою до інфляційних (дефляційних) процесів у країні. Тобто збільшення обсягу туристичного збору може бути спричинене інфляцією, і аж ніяк не реальним зростанням туристичних потоків. Однак, туристичний збір варто розглядати як один з критеріїв, що дають загальну динаміку та тенденції туристичного розвитку. Також варто враховувати обсяги та динаміку туристичного збору разом з даними прикордонної служби, звітністю туристичних агенств та операторів, даними соціологічних досліджень туристичного ринку.

Щодо обсягу та динаміки туристичного збору на Чернігівщині, є дві загальні тенденції: низькі показники у порівнянні з іншими прикордонними областями України та різке падіння показників у 2014 р., як наслідок реального стрімкого зниження кількості туристів на Чернігівщині у зв'язку з воєнними діями на Донбасі (Сопельник, 2020).

Ще одним соціально-економічним критерієм, за яким можна оцінити динаміку та соціально-демографічні характеристики туристичного потоку регіону, є дані Державної прикордонної служби України про візитерів, які перетнули кордон Чернігівської області протягом певного періоду. Хоча ці дані також не відтворюють цілісну картину туристичних потоків Чернігівщини, у поєднанні з іншими показниками, ми можемо оцінити динаміку та загальні тенденції розвитку галузі в регіоні.

За даними Державної прикордонної служби, в Україну за 2019 рік через усі контрольні-пропускні пункти Чернігівщини в'їхало 882,936 тис. осіб, що становить 43 % потоку 2012 року. Що стосується динаміки візитерів до Чернігівської області з інших країн, то найбільш різке зменшення потоків спостерігається у 2014 році. Найбільше це стосується візитерів з Російської Федерації, кількість яких у 2019 році становила 26 % від потоку 2012 року. Доцільно використовувати порівняння саме з 2012 роком, оскільки у цей рік спостерігалася найбільша кількість туристів по всіх регіонах України, що пов'язано з проведенням футбольного Чемпіонату Євро-2012.

Вивчаючи негативну динаміку в'їзних туристичних потоків на Чернігівщині, я можу за допомогою експертного аналізу та емпіричних досліджень виділити такі причини погіршення соціально-економічного розвитку туристичної індустрії Чернігівщини:

– військові дії на Донбасі, що спричинили відтік туристів у прикордонній з Росією Чернігівській області;

– значне зменшення російського туриста, спричинене військовим конфліктом; – інформаційна війна проти України: дезінформація іноземних туристів, створення ілюзії повномасштабної війни та небезпечного перебування на прикордонних територіях;

- відсутність єдиної стратегії розвитку туристичного продукту Чернігівщини та брендингу регіону;
- недосконале транспортне сполучення (відсутність аеропорту на території області, відсутність популярних залізничних сполучень з іншими обласними центрами країни);
- нерозвинена інфраструктура та низька якість сервісу (відсутність 5-зіркових готелів та мінімальна кількість об'єктів, включених до світових онлайн-систем бронювання, таких як booking.com);
- недооцінка вигід від розвитку туристичної сфери на рівні місцевої влади;
- недостатність кваліфікованих кадрів у сфері розвитку туристичної галузі.

Зробивши аналіз причин зниження показників розвитку туристичної галузі Чернігівської області, можна сформулювати основні необхідні передумови розвитку туристичної індустрії регіону:

1. Розроблення ефективної Стратегії розвитку туристичної індустрії та промоції Чернігівської області.
2. Пріоритет розвитку внутрішнього туризму, особливо з акцентом на туристів з Києва.
3. Переорієнтація іноземних туристичних потоків (відхід від російського туриста та орієнтація на туристів з Білорусі, Туреччини та країн Балтії).
4. Створення конкурентоспроможного чернігівського місцевого туристичного продукту.
5. Орієнтація на кластерний розвиток туристичної галузі, поєднання туристичних пропозицій декількох туристичних територій у межах регіону.

6. Популяризація туристичного продукту з метою ефективного витрачання ресурсів має здійснюватись виключно для цільових аудиторій внутрішніх та іноземних туристів.

7. Розбудова сприятливої транспортної логістики, включаючи автомобільні дороги, залізничне та в ідеалі авіасполучення (або налагодження зручних трансферів з аеропорту «Бориспіль»).

8. Консолідація зусиль влади, бізнесу та громади у залученні фінансових, інформаційних та кадрових ресурсів для реалізації стратегії туристичного розвитку.

9. Ефективний розподіл фінансових ресурсів на розвиток туристичної галузі, а саме обсяг коштів на популяризацію туристичного продукту має бути не меншим, ніж вартість самого туристичного продукту.

10. Удосконалення туристичного сервісу, навчання та підвищення кваліфікації кадрів, які залучені в індустрії туризму.

На основі зроблених досліджень особливостей соціально-економічного розвитку туристичної індустрії Чернігівщини можна зробити висновки як щодо процесу вдосконалення збору інформації, так і щодо конкретних пропозицій зі збільшення туристичних потоків.

а) Аналіз особливостей соціально-економічного розвитку туристичної індустрії Чернігівської області необхідно проводити раз на півроку з метою розроблення ефективної стратегії туристичного розвитку регіону.

б) Рекомендується дослідження особливостей розвитку туріндустрії проводити тим виконавчим органам влади, які опікуються розвитком туризму, економіки та безпосередньо відповідають за розроблення й реалізацію стратегії соціально-економічного розвитку регіону.

в) Дослідження соціально-економічного стану розвитку туристичної галузі варто проводити на основі багатьох соціально-економічних показників: як обсягів туристичного збору, так і даних прикордонної служби, звітностей туристичних агентств та операторів, музейних об'єктів, національних заповідників, даних соціологічних досліджень туристичного ринку, тощо.

г) Основні особливості соціально-економічного розвитку туристичної індустрії Чернігівщини полягають у неефективному використанні туристичних ресурсів; значно меншою туристичною активністю у порівнянні із західними прикордонними регіонами України; різким зменшенням туристичних потоків у 2014 році у зв'язку з воєнними діями на Донбасі; залежністю та відсутністю вчасної переорієнтації від російського транзитного туриста; великій частці білоруських шопінг-туристів у загальній структурі іноземних туристів; недосконалою транспортною логістикою.

д) З метою сталого розвитку туристичної індустрії рекомендовано постійно проводити заходи, що пов'язані як з популяризацією туристичного продукту регіону, так і з вдосконаленням логістичної системи регіону, а також налагодженням туристичної інфраструктури і сервісу (Романова, 2016 + власні доповнення).

2.3 Екологічні чинники

На сьогодні екологічна безпека є важливою складовою національної безпеки України. Основними принципами формування державної екологічної політики є: охорона та поліпшення стану навколишнього природного середовища з метою гарантування екологічних умов для життя і здоров'я населення, впровадження екологічно збалансованої системи природокористування та збереження природних екосистем.

Беручи до уваги сучасне використання наукових досягнень і впровадження новітніх технологій, невід'ємною умовою соціального та економічного розвитку будь-якого регіону нашої держави є оптимальний баланс між шкідливими для довкілля наслідками, що супроводжують розвиток суспільства, і можливостями природних ресурсів до самовідтворення.

З цією метою на території Чернігівської області, як і в Україні в цілому, реалізується екологічна політика, спрямована на забезпечення дієвості державного управління у галузі охорони навколишнього природного середовища, досягнення більш безпечного для здоров'я людини стану довкілля, впровадження енергоефективних і ресурсозберігаючих технологій та підвищення екологічної свідомості і культури населення. Пріоритетними напрямками діяльності у сфері охорони довкілля є поводження з відходами, економіка збалансованого природокористування та розширення природно-заповідної мережі (Закону України "Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року", 2007).

Зокрема, в рамках Програми охорони навколишнього природного середовища Чернігівської області на 2014-2020 роки за кошти державного та місцевих бюджетів щороку проводяться природоохоронні, ресурсозберігаючі, науково-дослідні та освітньо-виховні заходи, спрямовані на запобігання, зменшення та усунення забруднення довкілля Чернігівщини.

Також, значна увага приділяється формуванню у людей природоохоронного мислення та відповідального ставлення до навколишнього природного середовища. Крім цього, на постійній основі ведеться робота стосовно інформування громадськості про стан довкілля з метою розширення її участі у процесах реалізації екологічної політики.

Екологічний стан області потребує негайного поліпшення. До основних екологічних проблем Чернігівщини належать наявність великої кількості непридатних до використання хімічних засобів захисту рослин, ризик забруднення підземних водоносних горизонтів через наявність недіючих та

незатампованих артезіанських свердловин, складування твердих побутових відходів тощо.

Основну складову в загальній масі відходів, що утворюються в області, займають тверді побутові відходи та виробничі 4 класу небезпеки, які в основному вивозяться на полігони, сміттєзвалища, накопичувачі тощо. На сьогоднішній день на території області тверді побутові відходи складуються на 26 полігонах та 771 сільських сміттєзвалищах, площа земель під якими становить понад 630 га. Щорічна кількість відходів, які розміщуються на вказаних об'єктах, становить близько 500 тис. тонн.

Проблемними питаннями в галузі охорони, використання та відтворення водних ресурсів у Чернігівській області є незадовільний стан очисних споруд, порушення вимог водного законодавства щодо обмеження господарської діяльності у прибережних захисних смугах водойм, невирішені питання щодо очистки дощових вод на територіях населених пунктів області та м. Чернігова, що призводить до замулення річок, водойм області та міста.

Головною проблемою щодо охорони та раціонального використання водних ресурсів області протягом останніх років залишається питання забруднення поверхневих водних об'єктів.

За даними Головного управління статистики в області, у 2019 році 450 підприємств (471 – в 2018 році), з яких – 146 підприємств агропромислового комплексу (165 – в 2018 році), звітувалися по формі 2-ТП (повітря) щодо викидів від стаціонарних джерел забруднення в атмосферне повітря. Слід зауважити, що відповідно до Інструкції щодо порядку складання державної статистичної звітності про охорону атмосферного повітря за формою 2-ТП (повітря), починаючи з 2004 року, звіт складають підприємства, установи, організації, громадяни-суб'єкти підприємницької діяльності, що мають стаціонарні джерела викидів забруднюючих речовин і взяті на державний облік у галузі охорони атмосферного повітря.

Стан атмосферного повітря населених пунктів області досліджувався державною установою «Чернігівський обласний лабораторний центр Міністерства охорони здоров'я України».

За результатами досліджень, загальний рівень забруднення повітря в місті Чернігів за індексом забруднення атмосфери (ІЗА) оцінювався як низький (<http://eco.cg.gov.ua/index.php?id=15801&tp=1&pg=> - Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Чернігівській області за 2019 рік).

Шляхи розв'язання екологічних проблем, стратегія екологічної безпеки і стійкого розвитку все ще залишаються невизначеними та не вирішеними. Для того, щоб забезпечити екологічну рівновагу регіону, необхідним є виконання низки заходів. Можна запропонувати такі основні шляхи подолання екологічних проблем на Чернігівщині:

1. Потрібно побудувати сміттепереробні заводи, ввести в дію міні-ТЕЦ на газу із сміттєвих звалищ, а також запровадити спеціальні екологічні служби, які мають прибирати території від сміття.

2. Вирішення проблем очистки стічних вод та забезпечення ефективної роботи очисних споруд можливе при проведенні комплексу першочергових робіт по їх реконструкції на об'єктах житлово-комунального господарства.

3. Створити державний реєстр з обліку токсичних відходів і провести їх утилізацію, а тим, що не можуть бути утилізовані, потрібно вирішити належне безпечне зберігання.

4. Сформувати екологічну мережу, що включає частину земель, на яких залишилися незмінні або незначно змінені природні ландшафти, задля їх збереження у подальшому.

5. Забезпечити раціональне використання надр.

6. Сприяти залученню громадськості до участі у виконанні екологічних програм, розробки й реалізації програм екологічної освіти та виховання (Аніщенко та ін, 2002).

2.4 Етнографічні чинники

Сіверська земля (Сіверщина) — історична область, колыска зародження Київської Русі, що включала басейн середньої та нижньої Десни, Посем'я і нижнє Посожжя. Термін зафіксований у джерелах XIV—XVIII століть і є похідним від етноніма «сівер» (сіверяни) — назви східнослов'янської діалектно-етнографічної групи дніпровського лівобережжя (VIII—XII ст.). Поняття «Сіверська земля» охоплювало тільки частину ареалу розселення племені сіверян — власне, ті території, які у другій половині XI — першій половині XIII століть входили до складу Чернігівського князівства. Тут існувало також окреме удільне Сіверське князівство.

Поняття «Сіверщина» є ширшим і охоплює всі етнографічні землі племені сіверян, відомі за археологічними пам'ятками давньоруської доби. Природа Сіверщини оспівана в повісті Олександра Довженка «Зачарована Десна» та однойменному фільмі, знятому цим видатним українським кінорежисером і письменником.

Регіон розкинувся на прикордонні української та російської культур, тому цей край є одним з найпривабливіших туристичних регіонів України. Зараз жителі регіону відроджують історичні і архітектурні пам'ятки, створені руками пращурів, та свято шанують і примножують славні традиції свого краю. Серед найпривабливіших таких пам'яток є: Антонієві печери (Чернігів), Чернігівський Вал, Глинська пустинь (Глухівський район), Софроніївський монастир (Путивльський район), Спасо-Преображенський монастир (Новгород-Сіверський), Мовчанський монастир (Путивль), Деснянсько-Старогутський національний природний парк (Середино-Будський район), Палац Розумовського (Батурин), Яблуня-колонія (Кролевець), Державні історико-культурні заповідники в центрі Глухова, Путивля, Новгород-Сіверського та дуже багато іншого. Приблизно в XVI—XVII ст. сформувалася так звана «сіверська школа» українського народного іконопису (Русина, 2014). На її

становлення вплинули консервативні візантійські традиції, характерні для Великого князівства Московського. Сіверським іконам притаманні стриманість, суворість, аскетичність. Ці ж риси зберігалися й за часів бароко; об'ємність і емоційність в образах святих були майже відсутні. Збірка сіверських ікон знаходиться в експозиції Музею української домашньої ікони Історико-культурного комплексу «Замок Радомисль» на Житомирщині.

До 1920-х рр. Чернігівщина була відсталим сільсько-господарським краєм з незначною промисловістю; бл. 80% населення жило з сільського господарства. Сільське господарство на Сіверщині стояло на найнижчому рівні в Україні. Ще до кінця XIX ст. в загальному вжитку була соха й рало, обробка землі та її угноєння були недостатні, забезпечення селян землею незадовільне, в наслідок чого Сіверщина потерпала від аграрного перенаселення. Панівною системою сільського господарства було трипілля і тому близько 25% ріллі було зайнято під толокою, а посівна площа становила лише 35% всієї території. Близько 80% посівної площі припадало на зернові, 12% на картоплю, 4% на кормові, 4% на технічні культури. Основні збіжжєві культури: жито, овес, гречка (найбільший гречаний район в Україні), далі пшениця і ячмінь. Урожайність — 10-12 центнерів з 1 га у смузї лісостепу, менше на Чернігівському Поліссі (Русина, 2014). Поширений тут також льон, тютюн, у лісостепу — цукровий буряк. Зараз у наслідок загального демографічного спаду та особливо Чорнобильської аварії, кількість населення Чернігівщини значно зменшилась.

Цікавим фактом є те, що Чернігівщина належить до областей з найбільшим відсотком українців. Такий показник прослідковується ще з XVIII століття. Землі Північної Чернігівщини можна вважати за мішаний українсько-білорусько-російський край. Тепер населення зазнає русифікації (Русина, 2014).

2.5 Культурно-історична спадщина

Україна має давню історію, а зокрема Чернігівська область володіє унікальними рекреаційно-туристичними надбаннями: багаті природні ресурси, історико-архітектурні пам'ятки оборонного характеру, сакральні пам'ятки, археологічні та літературно-меморіальні пам'ятки. Все це дає підстави розглядати область як одну з найперспективніших для розвитку туристичної інфраструктури та туристично-рекреаційного туризму.

Історико-культурні ресурси включають в себе пам'ятки історії, архітектури, археології, місця, які пов'язані з життям і діяльністю видатних історичних осіб, території, де збереглися яскраво виражені етнографічні особливості, фольклор, культові споруди, центри прикладного мистецтва та ремесел, музеї, виставки, театри, картинні галереї тощо.

Ці ресурси приваблюють людей з метою задоволення їх духовних потреб і здатні задовольнити прагнення до пізнання історії своєї країни, тимчасової зміни постійного місця проживання з метою культурного розвитку.

Чернігівщина – справжня історична скарбниця України. Свого часу перший президент Української Народної Республіки Михайло Грушевський називав Чернігів «українською Равенною» (Антоненко, 2012).

Саме на Сіверщині збереглася третина усіх вітчизняних пам'яток домонгольського періоду. Серед них такі величні споруди, як Спаський і Борисоглібський собори, Єлецький і Троїцько-Іллінський монастирі, П'ятницька церква.

Древній Чернігівський край відомий великою кількістю унікальних пам'яток історії та архітектури Княжої та Козацької доби. Понад 200 з них мають світове значення і свідчать про видатну роль і місце Чернігівського князівства у формуванні Київської Русі та Української держави.

У Чернігівській області взято під державну охорону понад 2,4 тис. пам'яток історії та монументального мистецтва, понад 2,3 тис. пам'яток

археології; тут ведуть постійну наукову та дослідницьку роботу (Антоненко, 2012).

До національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній» належить Іллінський монастир і унікальні печерні сакральні споруди, яким майже 1000 років, зокрема Антонієві печери – комплекс підземних споруд, що складається з церков св. Антонія, св. Феодосія Тотемського (найбільша підземна церква в Україні – довжиною 16,5 м та шириною 8,4 м). В печерах є спеціальні камери, де зібрані кістки ченців, померлих багато сторіч тому. Характерною рисою підземного ансамблю, що відрізняє його від інших аналогічних підземних комплексів, є чотирирівневі приміщення, розташовані один над одним, церкви Миколи Святого, каплиці з мощами, келії Антонія, що вважають головною святинею монастиря.

Загалом в області функціонує понад тридцять музеїв та два архітектурно-історичних заповідники – у Чернігові та Новгород-Сіверському. У музеях області зберігається близько 350 тис. експонатів.

До відомих раритетів належать обласний історичний музей ім. В. В. Тарновського, літературно-меморіальний музей-заповідник М. М. Коцюбинського, обласний художній музей, Сосницький літературно-меморіальний музей П. Довженка, Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній», Новгород-Сіверський державний історико-культурний музей-заповідник «Слово о полку Ігоревім», Батуринський історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця», Національний історико-культурний заповідник «Качанівка». Поєднання історичної та культурної спадщини з унікальною природною цінністю – характерна риса багатьох заповідних об'єктів Чернігівщини. До визначних пам'яток садово-паркового мистецтва належать Качанівський та Сокиринський парки, Тростянецький дендропарк.

Вартий уваги «археологічний комплекс» селища Любеч, який розташований на лівому березі Дніпра на тому місці, де високі пагорби

охоплюють з півдня великі болота Перисте і Замглай, упираються в берег Дніпра, створюючи природну фортецю на річці. В Любечі є все: зелені пагорби і яри, ліси хвойні та листяні, широкі заплавні луки, річки і озера, джерела і непрохідні болота. На відстані 5 км з півночі на південь розміщені курганні могильники IX-X ст., язичницьке святилище, замок XI - XII ст., монастир, урочище Гончарівка, церкви та храми.

Недалеко від Чернігова розташовується селище міського типу – Седнів. В давні часи Седнів надихав багатьох творців, таких як, Леонід Глібов, Тарас Шевченко та ін. Своєю популярністю Седнів багато в чому зобов'язаний сім'ї Лизогубів, які вплинули на всю українську історію. В місті знаходиться знаменита садиба Лизогубів, а поруч неї - парк. Цікавою архітектурною спорудою є старовинна дерев'яна Георгіївська церква - вона була побудована ще в XVII ст. Церква знаменита тим, що саме в ній знімали ключові сцени фільму «Вій». Не менш популярною пам'яткою є школа, яку заснували в 2013 році, а стала відомою вона завдяки тому, що нагадує палац.

За кількістю пам'яток культурної спадщини Чернігівщина входить у першу десятку областей України (8751 пам'ятка культурної спадщини, з них - 193 національного значення) (Антоненко, 2012).

Це єдина область України, в якій збереглася третина архітектурних пам'яток давньоруської доби.

Більшість із них знаходиться в Чернігові. 14 населених пунктів області включено до Списку історичних населених місць України (Антоненко, 2012).

Необхідно відмітити, що останнім часом намітилася тенденція до збільшення туристів, яких цікавить не тільки історико-культурні надбання, але й природні рекреаційні ресурси Чернігівщини, з'являються нові види туризму.

Саме природопізнавальний туризм може стати основою для розвитку всіх існуючих видів туризму, сприяючи зростанню туристичної індустрії області (Антоненко, 2012).

2.5.1 SWOT- аналіз історико-культурного потенціалу Чернігівської області

<p>Сильні сторони</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Вигідне географічне положення Чернігівської області; • наявність великої кількості ресурсів для розвитку різних видів туризму: історичного, природопізнавального, наукового, етнографічного, екологічного, спортивного, пригодницького тощо; • різноманітний природно-ресурсний потенціал; • сприятлива екологічна ситуація; • наявність багатого історико-культурної спадщини; • наявність великої кількості заходів, пов'язаних з історією та культурою області; • подієві заходи, пов'язані з культурою та історією області; • наявність природних ресурсів для розвитку пішохідного, лижного, водного, велосипедного і гірського туризму; • наявність біоресурсів для розвитку мисливсько-рибальського туризму; • досвід проведення виставок, ярмарків, фестивалів, семінарів як елемент розвитку ділового туризму; • значна кількість музеїв і виставок; • наявність транспортної інфраструктури; • наявність розвинутої інфраструктури харчування; • досвід проведення змагань з різних видів спорту; • велика кількість заходів, пов'язаних з історією та культурою області.
<p>Слабкі сторони</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Низька конкурентоспроможність готельного фонду, нестача номерного фонду під час туристичного сезону; • недостатній брендинг області; • відсутність зручного транспортного сполучення з регіонами України; • невідповідність туристичних послуг міжнародним стандартам; • відсутність сучасних автотранспортних засобів для

	<p>обслуговування туристичних потоків;</p> <ul style="list-style-type: none"> ● проблемним місцем чернігівського туризму є «туризм одного дня»; ● низька зацікавленість населення області в розвитку в'їзного та внутрішнього туризму; ● відсутність придорожного сервісу; ● необхідність реконструкції об'єктів туризму; ● значні відстані між головними туристичними центрами (Чернігів-Батурин 170 км, Чернігів - Новгород-Сіверський 180 км, Чернігів - Качанівка 180 км; ● недолік стимулюючих факторів для розвитку в'їзного і внутрішнього туризму; ● невідомість області, недолік маркетингових заходів і рекламних матеріалів про туристичний продукт Чернігівської області та для просування туристичних продуктів на міжнародному ринку; ● нестача інвестиційних ресурсів; ● відсутність механізму регулювання антропогенних навантажень; ● нестача кваліфікованих фахівців у туристичній індустрії; ● несприятливі демографічні процеси; ● відсутність обладнання на екологічних стежках, стоянках; ● відсутність оглядових майданчиків; - зношеність матеріально-технічної бази; ● наслідки аварії на ЧАЕС.
<p>Можливості</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● Можливість для розвитку різноманітних видів туризму; ● можливість поєднувати кілька видів туризму; ● можливість залучення туристів з Білорусі, інших регіонів України; ● залучення інвестицій в інфраструктурні проекти; ● можливість розвитку туристичної інфраструктури за рахунок залучення інвестицій - зростання економічного потенціалу за рахунок

	<p>розвитку ринку послуг;</p> <ul style="list-style-type: none"> • наявність міжнародних зв'язків; • можливість при модернізації виробничої бази інтегрувати в загальну стратегію розвитку України; • підвищення привабливості області на основі стабільної тенденції реалізації маркетингової політики території.
Загрози	<ul style="list-style-type: none"> • Низький попит населення на послуги в'їзного та внутрішнього туризму області; • жорстка конкуренція з боку інших регіонів України; • висока вартість туристичних путівок у зв'язку з високими транспортними витратами; • конкуренція туристичних фірм області з зовнішніми туристичними підприємствами; • близькість кордону з РФ.

Висновки. Отже, всі перераховані чинники мають бути враховані при формуванні на території Чернігівської області конкурентноспроможної туристичної галузі, а її розвиток, в цілому, дозволить:

- задовольнити потреби туристів в отриманні якісних послуг;
- збільшити надходження до регіонального і муніципального бюджетів;
- створити додаткові робочі місця;
- збільшити інвестиційну привабливість регіону;
- розвинути та зміцнити економічний сектор;
- додатково рекламувати область, популяризуючи різні види туризму;
- покращити добробут жителів області.

Комплекс даних заходів в цілому, підвищить історико-культурний туристичний імідж Чернігівської області, яка зможе стати провідним туристичним центром країни та Європи, що, в свою чергу, спричинить зростання фінансових надходжень (Антоненко, 2012 + власні доповнення).

РОЗДІЛ 3. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ.

3.1. SWOT-аналіз розвитку туристичної сфери

Сильні сторони	<ul style="list-style-type: none">• Великий історико-культурний та природно-рекреаційний потенціал;• асоціація Чернігова з давньоруським містом, а області з Чернігівським князівством – впізнаваний бренд;• значні рекреаційні ресурси області зосереджені на території природоохоронних об’єктів та поряд з визначними туристичними центрами і історико-культурними об’єктами, що дає можливість комбінувати різні види туризму;• географічне розташування регіону на перетині міжнародних шляхів і як наслідок транзитне значення;• близькість до Києва та Гомеля забезпечує сталим потоком екскурсантів;• область має достатню водозабезпеченість;• із бальнеологічних ресурсів в області є мінеральна вода, лікувальні грязі та бішофіт;• область характеризується значною лісистістю – біля 20,5% території Чернігівщини вкриті лісовою рослинністю (659,9 тис. га), із яких лісів рекреаційно-оздоровчого призначення - біля 17,0 тис. га.
Слабкі сторони	<ul style="list-style-type: none">• Відсутність розвинутої туристичної інфраструктури; - лише 2 готелі пройшли процедуру категоризації;• відсутність зручного транспортного сполучення з регіонами України.• незадовільний стан доріг і дорожнього покриття на основних магістральних дорогах області, по яких проходять головні туристичні маршрути.• віддаленість основних туристичних місць;

	<ul style="list-style-type: none"> • руйнація та незадовільний технічний стан багатьох історичних споруд. • низький рівень інформаційно-рекламного забезпечення на внутрішньому і, особливо, на зовнішньому ринках; • освоєність зон масового відпочинку в області, не дивлячись на значні їх території (близько 20 % від загальної площі області), досить нерівномірна, їх використання характеризується стихійністю та нерегульованістю; • наслідки аварії на ЧАЕС, проблема радіаційного забруднення частини території області;
Можливості	<ul style="list-style-type: none"> • Розвиток сільського, активного, екологічного та оздоровчо-рекреаційного видів туризму; • необхідність максимального використання рекреаційного потенціалу Чернігівщини, вигідного геополітичного положення області; • залучення інвестицій в інфраструктурні проекти; • значний потенціал для залучення внутрішнього туриста з регіонів України та сусідньої Білорусі.
Загрози	<ul style="list-style-type: none"> • Замулення та пересихання річок; • близькість кордону з РФ; • виникнення надзвичайних ситуацій природного й техногенного характерів (екологічно небезпечні пром підприємства, скотомогильники, магістральні газопроводи, компресорні станції та підземні сховища газу, ерозійно-зсувні процеси, загроза природного прориву).

(<https://monitor.cn.ua/ua/monitoring/39585> - Стан туризму в Чернігівській області + власні доповнення)

3.2 Види туризму в області та його головні центри

Чернігівська область володіє унікальними історико-культурними, неповторними природними та лікувально-рекреаційними ресурсами, що дає можливість для розвитку різних видів туризму.

- ***Природопізнавальний (геотуризм) та історико-культурний туризм*** - це різнопланові туристичні подорожі, поїздки, а також походи, основна ціль яких відвідування центрів туризму, регіонів, пам'яток природної та культурної спадщини місцевого та світового масштабу. Під час таких подорожей туристи знайомляться з природою, традиціями та побутом місцевих мешканців, їх історією, традиціями, культурою, пам'ятниками природи. Варто зазначити, що елементи пізнавального туризму присутні в певній мірі практично для кожного з різновидів туризму.

Основні центри: м. Чернігів та район, Батурин, Тростянець, Качанівка, Новгород-Сіверський район, Прилуцький район, Ніжин.

- ***Паломницький (релігійний) туризм*** - різновид туризму, пов'язаний з наданням послуг і задоволенням потреб туристів, що прямують до святих місць і релігійних центрів, що знаходяться за межами звичайного для них середовища.

Основні центри: м. Чернігів (Чернігівський район), с. Густина (Прилуцький район), смт. Любеч (Ріпкинський район), с. Данівка (Козелецький район).

- ***Фестивальний туризм (тематичний туризм, подієвий туризм)*** - різновид туризму, основна мета якого присвячена якій-небудь події.

Основні центри: Фестиваль історичної реконструкції «Спис на Вістрі» в с.Беремицьке, музичні фестивали в Березні, Ніжені, Чернігові, патріотичний фестиваль в Бобровиці, козацькі свята в Чернігові, Седневі, Батурині.

- **MICE (акронім від англ. Meetings-Incentive-Conferences-Events)** - терміном MICE позначається галузь послуг з організації зустрічей, конференцій, інших подій. Відноситься до галузі ділового туризму.

Основні центри: м. Чернігів, м. Батурин.

- **Рекреаційний туризм** - подорожування людей із метою зайняття рекреаційною діяльністю, що передбачає відновлення фізичних і психологічних сил через активний відпочинок, оздоровлення шляхом поєднання помірних фізичних навантажень і сприятливого впливу навколишнього середовища, профілактикою хвороб природними чинниками (кліматом, мінеральними водами, лікувальними грязями).

Основні центри: Відпочинок на Голубих озерах (Ріпкинський р-н), бази відпочинку на ріках Десна та Дніпро (Козелецький та Куликівський р-ни).

- **Лікувально-оздоровчий туризм** – це подорож до курортних місцевостей з метою оздоровлення та лікування. Мета лікувально-оздоровчого туризму – комплексне використання природних лікувальних факторів і рухової діяльності в лікувально-профілактичних цілях.

Основні центри: санаторії: «Десна» (с. Ладинка Чернігівського району, «Остреч», (м. Мена), «Пролісок» (с. Лісове Ніжинського району), «Берізка»

(с. Сухополова Прилуцького району), ДОК «Казковий» (м. Мена), т/в «Деснянка» (с. Дівиця Куликівського району).

- **Сільський зелений туризм** - це проведення вільного часу в сільському середовищі, якому притаманна відповідна забудова, сільський побут, мальовничий ландшафт і под. Зелений він тому, що туристичні заняття у вигляді пішохідних і кінних прогулянок, спортивних та оздоровчих подорожей (навіть полювання і рибальство) відбуваються у сільській місцевості серед живої зеленої природи.

Основні центри: *Чернігівський, Коропський та Ічнянський райони.*

- **Активний туризм** - усі види туристських подорожей в різноманітному природному середовищу, які характеризуються активним способом пересування (пішим, велосипедним, лижним, кінним та водним з застосуванням малих плавзасобів) по маршруту, тобто з витратою відповідних фізичних зусиль туриста. До активних видів туризму відносять пішохідний, лижний, водний, велосипедний, гірський, кінний, авто- і мототуризм і спелеотуризм.

Основні центри: *акваторії річок Десна та Снов (водний – сплави на байдарках та плотах), Чернігівський р-н (VELO та водний види туризму), Коропський р-н (територія Мезинського парку, пішохідний, вело та водний види туризму), Козелецький р-н (піший та вело туризм в межах Міжріччинського парку).*

- **Науковий туризм** - тип туризму, метою якого є участь в тих чи інших наукових програмах, як правило, без вилучення туристом матеріальної вигоди. До нього відносять участь в археологічних розкопках, спостереження за міграціями та зміною популяцій тварин і інших. Рід наукових занять визначає науковий туризм, який складається як з експедиційних наукових турів, так і самостійних наукових поїздок.

Основні центри: с. Пушкарі, с. Чулатів, с. Мізин, с. Кам'янка, м. Новгород-Сіверський.

- **Мисливсько-рибальський туризм** - це тимчасові виїзди осіб на територію мисливсько-рибальських угідь (господарств) з метою полювання чи риболовлі, організовані спеціалізованими підприємствами, що забезпечують комплекс взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих специфічних платних послуг.

Основні центри: Чернігівський, Козелецький, Ріпкинський, Ічнянський, Бобровицький райони (Антоненко, 2012 + власні доповнення).

3.3 Найпопулярніші маршрути Чернігівщини

Древній Чернігівський край відомий великою кількістю унікальних пам'яток історії та архітектури Княжої та Козацької доби. Понад 200 з них мають світове значення і свідчать про видатну роль і місце Чернігівського князівства у формуванні Київської Русі та Української держави.

У Чернігівській області взято під державну охорону понад 2,4 тис. пам'яток історії та монументального мистецтва, понад 2,3 тис. пам'яток археології; тут ведуть постійну наукову та дослідницьку роботу.

Найпопулярнішими маршрутами області є:

1) *Чернігів стародавній*

Рис. 1. Спасо-Преображенський собор (Чернігів)

Жителям Чернігова взагалі не треба кудись їхати, щоб цікаво відпочити. Адже вся визначна історична частина міста – це територія Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній».

Заповідник створений у 1967 році. Він включає 26 пам'яток архітектури національного значення, пам'ятники гетьману Івану Мазепі та князю Ігорю та інші цікаві об'єкти.

У першу чергу варто звернути увагу на Спасо-Преображенський собор – один з найдавніших храмів Русі. Поряд – ще один свідок князівської доби – Борисоглібський собор. Це усипальниця князів роду Давидовичів, а пізніше

головний храм кафедрального монастиря. Особливою популярністю користується печерний комплекс (з підземними церквами, келіями та галереями) Троїцько-Іллінського монастиря. Комплекс заснований ченцем Антонієм – фундатором славнозвісної Києво-Печерської лаври. Заповідник має різноманітні фондові колекції: іконопису, стародруків, археологічних матеріалів та єдину в Україні збірку архітектурного дерев'яного різьблення XIX – XX століть, яке прикрашало будинки мешканців Чернігова.

***Як доїхати:** заповідник знаходиться в центрі міста Чернігова (142 км від Києва), легко дістатися як громадським транспортом (рейсові автобуси, електрички з Києва) так і власним авто. М. Чернігів, вул. Преображенська, 1. (<https://oldchernihiv.com/>)*

2) *Гетьманська столиця*

Рис. 2. Палац К.Розумовського в Батурині

Національний історико-культурний заповідник у Батурині створений у 1993 році на базі комплексу пам'яток культурної спадщини та природи, пов'язаних з історією українського козацтва доби Гетьманщини.

До складу заповідника увійшло 58 об'єктів культурної спадщини, серед яких 5 пам'яток національного значення. Це безцінні пам'ятки історії, архітектури, культури, археології і природи.

Цитадель Батуринської фортеці в натуральну величину на історичному місці було відтворено у 2008 році. Важливим об'єктом Цитаделі є замкова дерев'яна Воскресенська церква, яка є усипальницею героїв Батуринської оборони 1708 року. Встановлений на Цитаделі пам'ятник жертвам Батуринської трагедії 1708 року став першим вшануванням пам'яті шістнадцяти тисяч українців, які загинули в Батурині в 1708 році, відстоюючи право на незалежну державу.

До видатних пам'яток палацово-паркової архітектури України періоду класицизму належить палац гетьмана України Кирила Розумовського, зведений у 1799-1803 роках за яскравого представника епохи класицизму – архітектора Чарльза Камерона. Дві пам'ятки заповідника розташовані за межами міста на відстані 8–11 кілометрів. Біля села Пальчики знаходиться могила видатного бджоляра, винахідника рамкового вулика, засновника першої в світі школи бджільництва Петра Прокоповича. А в селі Вербівка – Батуринський Миколо-Крупицький монастир.

***Як доїхати:** до Батурина можна дістатися потягом до станції Бахмач або Конотоп, далі на автобусі; також можна дістатися власним авто (від Чернігова до Батурина – 153 км, від Києва до Батурина – 220 км). М. Батурин, ул. Гетьманська, 74. (<https://baturin-capital.gov.ua/>)*

3) Унікальна природа поруч

У Козелецькому районі розташовані два природні об'єкти: ***парк «Беремицьке»*** та ***Міжріченський регіональний ландшафтний парк.***

Парк природи «Беремицьке» був відкритий для відвідувачів 13 жовтня 2017 року. Проект є першим недержавним природоохоронним проектом в Україні, що бере участь у реалізації проектів європейських фондів та національних парків. Тут займаються збереженням, вивченням та відновленням унікальних природних комплексів Придесення – відновлюють популяції тарпанів, диких биків, зубрів. На території парку природи «Беремицьке» облаштовані туристичні маршрути. Тут можна зупинитись в будиночках та наметовому кемпінгу, приготувати їжу в зоні для пікніків, відвідати зоопарк та музей диких котів. Також відбуваються різноманітні масові заходи (фестивалі, акції, флеш-моби) історичного та природоохоронного спрямування.

Рис. 3. Головний вхід до парку «Беремицьке»

Як доїхати: власне авто, автобуси за розкладом: Київ – Остер, Чернігів – Остер (відстань від Києва – 70 км , від Чернігова – 92 км). С. Беремицьке. (<https://beremyske.com.ua/>)

«Міжрічинський» – найбільший регіональний ландшафтний парк в Україні. Він створений у 2002 році і включає землі Козелецького та Чернігівського районів у межах річки Дніпра та Десни. Парк є однією із ключових територій Всесвітньої екологічної мережі, адже розміщується на перетині Дніпровського та Поліського екокоридорів. Основою парку є Бондарівське болото та озеро Святе. Загалом це величезна територія соснових лісів, піщаних дюн льодовикового походження, унікальних непрохідних боліт, заплавлених лук, ділянок вікових дубів, вересових пуш, ковилового степу, заростей оленячого та ісландського лишайників. Багатий і тваринний світ парку – козулі, кабани, лосі, вовки, лисиці, олені, рисі, зайці, бобри, куниці, сірі журавлі, тетеруки орлани...

Рис. 4. Головний вхід до парку «Міжрічинський»

На території парку проводять екскурсії (в тому числі і для дітей), організовують тренінги (наприклад – з основ виживання у дикій природі), спортивні змагання, походи (облаштовано 4 марковані екостежки). Також на території парку обладнано кілька місць для приготування обіду на вогнищі, працює музей традиційних лісових промислів Полісся – лозоплетіння, рибальства, мисливства, бортництва, деревообробки, збиральництва.

Як доїхати: власне авто, рейсовий автобус з Чернігова та Києва до Остра. Відстань від Києва до парку становить 134 км, від Чернігова – 60 км. С. Отрохи. (<https://discover.ua/locations/mezrechenskiy-regionalniy-landshaftniy-park>)

4) Неперевершена Качанівка

Рис. 5. Палац Тарновських в Качанівці

Національний історико-культурний заповідник «Качанівка» створений у 1981 році та діє на базі дворянської садиби кінця XVIII – XX ст. Унікальність комплексу полягає в тому, що це єдина садиба в Україні, яка зберегла цілісність та стильову єдність.

Качанівський парк – пам’ятка садово-паркового мистецтва кінця XVIII – XX століть. Доповнює парк архітектурний ансамбль садиби, який налічує 24 об’єкти. Окрасою ансамблю є неперевершений палац в стилі неокласицизму. У XIX – на початку XX століть садиба була осередком духовної культури на Лівобережній Україні. Культурно-мистецький розквіт качанівської садиби тісно

пов'язаний з відомою родиною меценатів Тарновських. Володіючи Качанівкою протягом майже всього ХІХ століття, вони за досить короткий час перетворили маєток на відомий осередок мистецтва не лише в Україні, а й за її межами. Тут гостювали Микола Глінка, Семен Гулак-Артемівський, Тарас Шевченко, Микола Гоголь, Пантелеймон Куліш, Ганна Барвінок, Василь Штернберг, Ілля Репін, Олександр Лазаревський, Дмитро Яворницький, Микола Костомаров та інші видатні особистості. Протягом майже всього ХІХ ст. Качанівка була і своєрідним музейним центром, де були зібрані видатні твори як західноєвропейських майстрів ХVІІІ – ХІХ ст, так і відомих українських та російських художників.

***Як доїхати:** власне авто, автобус у напрямку Києва, Чернігова, Ніжина та Прилук (відстань від Києва до Качанівка – 186 км, від Чернігова – 177 км). С. Качанівка, ул. Глінки, 1. (<https://chernihivregion.travel/turystychni-objekty/zamovlennia-ekskursii/item/1086-natsionalnyi-istorykokulturnyi-zapovidnyk-kachanivka>)*

5) Слово о полку Ігоревім

Рис. 6. Музей-заповідник «Слово о полку Ігоревім» в Ноговрод-Сіверському

Новгород-Сіверщина є материнською землею «Слова о полку Ігоревім». Саме тут була створена ця пам'ятка давньоруської літератури, яка є першою писемною пам'яткою, що дійшла до наших днів. Тож логічно, що саме тут у 1990 році з'явився Новгород-Сіверський історико-культурний музей-заповідник «Слово о полку Ігоревім».

До складу заповідника входять: музей «Слово о полку Ігоревім», краєзнавчий відділ, Успенський собор (XVIII ст.), Миколаївська церква (XVIII ст.), Триумфальна арка (XVIII ст.), Торгові ряди та склади (XIX ст.). Це єдиний в Україні державний музей, присвячений найвідомішій славетній пам'ятці красного письменства Київської Русі. В експозиції представлені старовинні та сучасні видання літературної пам'ятки, переклади її на іноземні мови; археологічні знахідки доби Київської Русі; графічні та художні твори, скульптури, тощо. Музей-заповідник володіє колекцією стародруків та богослужбних книг, великою колекцією ікон (деякі з них є рідкісними і унікальними), колекцією нумізматики. Краєзнавчий відділ знайомить з історією міста Новгород-Сіверського, етнографією та флорою Сіверського краю. Комплекс архітектурних споруд Новгород-Сіверського історико-культурного музею-заповідника є одним з визначних в Україні.

***Як доїхати:** власне авто, рейсовий автобус з Чернігова (відстань від Чернігова – 175 км, від Києва – 328 км). М. Новгород-Сіверський, ул. Пушкіна, 1. (<http://ns-slovo.org.ua/>)*

3.4 Найцікавіші тури та місця

Туристичний ринок Чернігівщини пропонує туристам різноманітні тури. Туристи можуть відвідати пам'ятки архітектури, вивчити стародавню історію міста та оглянути ще багато цікавих історичних об'єктів області, можна також

активно провести своє дозвілля. Активний туризм представлений різними напрямками та, відповідно, турами по області. Далі представлений перелік та короткий опис найцікавіших турів:

1. Пригодницькі маршрути: «Піша прогулянка по заповіднику»: дводенний похід у регіональний ландшафтний парк «Межирічинський»; піша прогулянка по заповіднику, відео- та фотозйомка фауни і флори – тварин, птахів, лісових квітів, рідкісних видів дерев і кущів (<https://discover.ua/locations/mezrechenskiy-regionalniy-landshaftniy-park> - Міжріченський регіональний ландшафтний парк).

❖ **Сплав на човнах рікою Дніпро; «На бронетранспортері»:** екстремальна поїздка лісом, по річці Десна на бойовому плаваючому бронетранспортері в умовах бездоріжжя; бронетранспортер здатний рухатись дорогою зі швидкістю 110 км/год, водою – зі швидкістю 10 км/год; усередині салон бронетранспортера виготовлений із натурального дуба, машина обладнана сучасним музичним центром і пристосована для комфортного перебування у ній; в салоні може поміститися до 8-ми осіб.

❖ **Водний відпочинок:** «Сплави по р. Десна». Активний відпочинок туристів в екологічно чистих природних умовах. Туристи беруть участь у сплаві (веслування та управління плотом), грають у спортивні ігри (волейбол, футбол, бадмінтон тощо), збирають лугові трави, ягоди і гриби (по сезону), навчаються екологічній культурі, вирішують питання психологічної сумісності команди у сплаві, зустрічаються із місцевими жителями, беруть участь у культурних програмах, займаються ловлею риби, катанням на човнах чи байдарках тощо.

❖ **«Смак живої природи»:** сплав річкою на плотах зі Свердловки до пристані Вишеньки; ознайомлення з палацом графа, генерал-фельдмаршала

РумянцеваЗадунайського, відпочинок і обід на живописній річці Десна у селі Вишеньки.

❖ **«Водна подорож історичними маршрутами Київської Русі»:** подорож плотами історичним маршрутом Київської Русі: Мурав'ї–Камінь–Пушкарі – князівський некрополь Новгород-Сіверський.

❖ **«Сплави байдарками»:** відвідання історичних місць Чернігівщини – археологічних і краєзнавчих музеїв, древніх церков та монастирів, природних заповідників; маршрути детально розроблені, що зробило їхнє проходження нескладним навіть для невідготовлених туристів.

❖ **Археологічні подорожі:** Чернігівська земля має давню й багату історію: тут на мальовничих обривах Десни жили ще у кам'яному віці (15 тис. років до н. е.). На території Чернігівської землі під час розкопок знайшли сліди людських поселень бронзового і залізного віків, трипільської культури. Під час археологічних досліджень, які інтенсивно проводять поблизу Чернігівського регіону, знаходять унікальні пам'ятки, які розповідають і доповнюють невідомі раніше сторінки своєї історії Чернігівщини, збагачують її новими фактами.

❖ **Археологічний тур у Шестовицю,** де знаходиться археологічний об'єкт Коровель (близько 50 га), поблизу якого є залишки одного з великих таборів Східної Європи вікінгів (IX–XI ст.) часів Київської Русі.

❖ **Археологічна мандрівка в Мезин.** Мезинська стоянка (близько 15 тис. років до н. е.), на території якої знайдено рештки невеликих поселень з кістками тварин (мамонта, північного оленя, коня, вівцебика, вовка, песця, ведмедя). Багато виробів представлено різними шкребками, проколками та іншими інструментами (<http://mezinpark.com.ua/> - Мезинський національний природний парк).

❖ **«Життя печерних людей»**, виїзд на Мезинську стоянку і музею-заповідника в Коропському районі Чернігівської області (15–30 тис. років до н. е.). Туристи можуть відвідати зруйнований храм на території монастиря, прогулятися алеєю вікових ялин до озера і печер.

❖ **«Кемпінг на Блакитних озерах»** включає в себе «тарзанку» на канатах, які розміщені на деревах, велосипедну подорож лісом, виїзд на гумових човнах озерами, спуски з дерев та скелелазіння.

2. Кемпінг в заповіднику «Качанівка»: виїзд до національного історико-культурного заповідника «Качанівка», де туристи мають змогу влаштувати пікнік на березі річки й розміститися з наметами в заповіднику (<https://chernihivregion.travel/turystychni-objekty/zamovlennia-ekskursii/item/1086-natsionalnyi-istorykokulturnyi-zapovidnyk-kachanivka>) - Національний історико-культурний заповідник «Качанівка»).

❖ **Санаторно-курортний відпочинок:** сприятливі кліматичні умови, різноманітна флора і фауна, наявність 610 природних заповідних об'єктів роблять територію області привабливим відпочинком. У сфері функціонують 13 санаторіїв та будинків відпочинку, численні профілакторії, бази відпочинку, дитячі табори, пляжі, лісопарки.

У системі медичної допомоги області функціонує 3 спеціалізовані заклади санаторного типу, що забезпечують реабілітацію хворих після перенесеної хвороби, а саме:

– Городнянський обласний психоневрологічний дитячий санаторій (м. Огородня);

– Макошинський обласний протитуберкульозний санаторій «Десна»;

– Дитячий ендокринологічний санаторій «Тростянець» (с. Тростянець Ічнянського району).

На Чернігівщині функціонує 3 санаторії:

– санаторій «Остреч» – р. Мена (для дорослих; профіль: кардіологія, нервові хвороби);

– санаторій «Десна» – с. Ладинка (для дорослих; профіль: хвороби органів травлення, опори і руху);

– санаторій «Берізка» (дитячий), Прилуцький р-н, с. Сухополова (профіль: хвороби органів опори і руху).

❖ ***Екзотичний туризм:*** «Відпочинок в мисливському будинку»: елітний активний і екстремальний відпочинок на базі міні-готелю «Мисливський будиночок»; можна здійснити поїздку на квадроциклах, зайнятися риболовлею, полюванням та брати участь у кінних перегонах.

❖ ***«Землями гетьмана Скоропадського»:*** подорож у Тростянецький дендропарк, що у селі Тростянець Ічнянського району (<https://chernihivregion.travel/turystychni-objekty/pryrodo-zapovidni-objekty/item/126-dendrolohichni-park-trostianets> - Дендропарк «Тростянець»).

❖ ***«Ковбої по-українськи»:*** відпочинок у мальовничій сільській місцині, де туристам пропонують катання верхи, полювання на зайців і диких звірів з борзими собаками; дегустація давніх страв української національної кухні.

❖ ***«Відпустка в паланці»:*** вітальна зустріч господарем паланки у національному вбранні, прогулянка до парку (поблизу паланки є тир). Екскурсія в етнографічний музей на паланці.

❖ ***Тури святими місцями:*** Свято-Георгіївський жіночий монастир 1654–1770 років. Головна святина – чудотворна ікона Божої Матері; Свято-

Успенський Єлецький жіночий монастир XII–XVIII століть. Головна святиня – чудотворна ікона Єлецької Божої Матері; Троїцький собор 1685 року, головні святині – мощі святителя Феодосія Углицького і преподобного Лаврентія Чернігівського; Домницький монастир Різдва Богородиці, 60-ті роки XVII ст. Головна святиня – ікона Домницької Божої Матері, цілюща криниця; Свято-Преображенський чоловічий монастир кінця XI–XVIII ст., де знаходиться головна святиня – Линковська ікона Божої Матері (Ольга Микитчак, 2014).

3.5 Соціально-економічні проблеми розвитку туристичної індустрії

На сьогодні головною метою перебування туристів в Чернігівській області є отримання екскурсійних, лікувально-оздоровчих послуг та відпочинок біля річок та озер.

Основними туристичними місцями, що формують основну частину туристичних потоків області є Чернігів, Батурин, Національний історико-культурний заповідник «Качанівка» і Тростянецький дендропарк, Новгород-Сіверський.

Найбільшу частку туристів Чернігівщини складають мешканці Києва та області, що обумовлено близькістю двох регіонів. Також, приїжджають організовані групи з Сумської та Полтавської областей, ще рідше Харківська та Дніпропетровська області. До 2014 року доволі значну частину туристичного потоку складали організовані туристичні групи з Білорусі, та транзитні індивідуальні туристи з Росії та Білорусі, які влітку їхали до Криму. Саме ця категорія, з зрозумілих причин, в 2014 року була майже повністю відсутня. В 2015 році намітилася тенденція до повернення білоруських гостей, головною метою яких все ж таки є шопінг в Чернігові.

Певний мінус, за рахунок зменшення транзитних подорожуючих, зафіксовано в Батурині, який знаходиться на трасі Київ-Москва.

Подорожчання палива, та збільшення вартості проїзду в маршрутних таксі Київ-Чернігів також негативно відобразилось на кількості індивідуальних подорожуючих за напрямками Чернігів та Батурин.

Відсутність прямого залізничного сполучення Чернігова з іншими регіонами України, також не сприяє збільшенню потоку туристів. Враховуючи домінуючу роль в транспортній логістиці київського залізничного вузла, більшість туристичних груп, що прямують на Чернігівщину, обслуговуються київськими тур фірмами. Таким чином значна частина прибутку дістається київському бюджету, що негативно впливає як на розвиток та прибутковість місцевих туристичних фірм, так і на загальний розвиток туристичної сфери в області.

Введення обов'язкової реєстрації в ДАІ дитячих груп, що подорожують за межі області зменшило кількість шкільних груп з інших областей. В результаті маємо найбільш негативні показники відвідування саме Чернігова та Батурина.

В той же час, туристичні центри, які традиційно були орієнтовані на автобусні групи, переважно організовані київськими тур фірмами, та туристів з самої Чернігівщини, а головне, ті, що не знаходяться поблизу транзитних шляхів, мають менш негативні дані щодо відвідувачів (Качанівка, Тростянець, Мезинський парк, Новгород-Сіверський), або навіть показали тенденцію до збільшення екскурсантів.

***Як результат:** втрата регіоном як транзитного туриста з Росії, так і власне зменшення суто туристичних груп з Білорусі та майже повна відсутність туристичних та паломницьких груп з Брянської області та Росії в цілому. Наявність спільної ділянки кордону з РФ відлякує певну категорію потенційних внутрішніх туристів.*

Наразі туристичний потік Чернігівщини формують індивідуальні туристи, що подорожують власним транспортом, організовані київськими турфірмами автобусні групи та корпоративні групи з Києва.

Низька рентабельність та висока конкуренція з боку Києва позначилися на майже повній відсутності в області місцевих туроператорів внутрішнього туризму. Наданням туристичних послуг в основному займаються приватні підприємці та екскурсійні відділи при закладах розміщення.

Позитивні тенденції: розширилась географія туристів. Помітно більше стало гостей з Одеської області, з'явилися гості з Миколаївської та Херсонської областей. Також збільшився термін перебування в нашій області. Логічно, що люди, які витратили час та кошти щоб дістатись Чернігова, бажають більше пізнати регіон, ніж просто задовольнитися одноденною екскурсією. На відміну від 2014 р. в 2015 році білоруські автобусні групи окрім відвідання ринків почали замовляти екскурсійне обслуговування.

Існує нерівномірність розміщення туристичних закладів по окремих адміністративних районах області. Найбільша їх кількість сконцентрована в Чернігівському районі -18,1 % від обласного показника (2,4 тис місць) та м. Чернігові на 1,9 тис. місць, що становить 14,5% від обласної ємності.

В деяких районах області ємність закладів туризму незначна (Бахмацький, Бобровицький, Борзнянський, Ріпкинський) і в діапазоні складає від 0,1 % до 2,8% від обласного показника.

Однією із форм відпочинку населення області та приїжджаючих, в тому числі і іноземних туристів, є сільський туризм.

На сьогодні в області формується розуміння сільського туризму, як специфічної форми відпочинку на селі з широкою можливістю використання природного, матеріального і культурного потенціалу регіону.

Популярним серед жителів області та жителів Києва та області залишається відпочинок на базах відпочинку на березі р.Десна в Козелецькому та Куликівському районах.

Велика кількість річок та заповідних територій розвивають активний та екотуризм: користуються попитом сплави на байдарках та плотах по р. Десна, Снов, Сейм, Убідь, велотури та пішохідні походи. За напрямками цих маршрутів, громадськими активістами ведеться робота з їх маркування відповідно до вимог Національного стандарту.

(<https://monitor.cn.ua/ua/monitoring/39585> - *Стан туризму в Чернігівській області + власні доповнення*)

РОЗДІЛ 4. СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА 1920-1927 РР. І ЗНАЧЕННЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ДЛЯ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ.

4.1 Загальна інформація про Стратегію

Стратегія розвитку Чернігівської області на 1920-27 рр. створена з метою забезпечення комплексного сталого розвитку області, підвищення рівня її конкурентоспроможності, стійкого економічного зростання та розвитку людського потенціалу, розроблена на підставі законів України «Про засади державної регіональної політики», «Про стимулювання розвитку регіонів», «Про стратегічну екологічну оцінку», Указу Президента України від 30.09.2019 № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», Постанови Верховної Ради України від 04.10.2019 № 188-IX «Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України», відповідно до Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також

проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій і планів заходів, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 11.11.2015 № 932 із змінами та Методики розроблення, проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації регіональних стратегій розвитку та планів заходів з їх реалізації, затвердженою наказом Мінрегіону від 31.03.2016 № 79 із змінами (zareestrovаний у Міністерстві юстиції України 24.01.2019 за № 58/33656) (<https://cg.gov.ua/index.php?id=28101&tp=1> - Стратегія сталого розвитку Чернігівської області до 2027 року).

Дану стратегію розроблено з використанням кращого європейського та українського досвіду, за сприяння Директорату регіонального розвитку Міністерства розвитку громад і територій України, Групи радників з впровадження державної регіональної політики Програми «U-LEAD з Європою» (<https://cg.gov.ua/index.php?id=28101&tp=1>).

Стратегія області ставить перед собою амбітну мету та важливе завдання – перетворити Чернігівщину на інвестиційно та туристично привабливий, конкурентоспроможний, екологічно чистий, доброзичливий, соціально стабільний, комфортний для життя, роботи та відпочинку регіон, з унікальним природно-рекреаційним потенціалом, сприятливими умовами для ведення бізнесу, інноваційною економікою, високим рівнем інформатизації та сучасною сферою послуг (<https://cg.gov.ua/index.php?id=28101&tp=1>).

У документі розглядаються фактори, що впливають на подальший розвиток та диктують зміни. Стратегія визначає цілі розвитку області, шляхи їх досягнення.

Стратегія побудована таким чином, що протягом її реалізації вона впливатиме на розробку програм економічного і соціального розвитку області, регіональних цільових програм, формування проєктів регіонального розвитку.

Стратегія розглядається як плановий документ найвищого рівня в регіоні, а отже її реалізація вимагає зосередження фінансових, фізичних та людських ресурсів. Очікується, що всі зусилля адміністративних органів, громадянського суспільства, наукових кіл і громадян будуть націлені на успішну реалізацію пріоритетів та заходів, передбачених Стратегією.

Об'єднання зусиль усіх гілок влади області, її міст та громад зможуть забезпечити досягнення стратегічного бачення та створення регіону сталого розвитку, у якому гармонійно поєднуюватимуться інноваційна промисловість, екологічне сільське господарство, висока якість людського капіталу та безпечне довкілля.

Виходячи з цього, зосередження та належна координація наявних фінансових ресурсів бюджетів усіх рівнів, власних коштів підприємств, іноземних та вітчизняних інвесторів, коштів міжнародних фінансових організацій, дасть змогу забезпечити досягнення цілей, визначених у цій Стратегії.

Стратегія розроблялась на засадах смарт-спеціалізації, що передбачає визначення окремих стратегічних цілей та завдань щодо розвитку видів економічної діяльності, які мають інноваційний потенціал, з урахуванням конкурентних переваг регіону та сприяють трансформації секторів економіки в більш ефективні.

У відповідності до Закону України «Про стратегічну екологічну оцінку» Стратегія, як документ державного планування, пройшла процедуру стратегічної екологічної оцінки (СЕО). Для цього визначено обсяг СЕО та розроблено Звіт про СЕО (<http://cg.gov.ua/index.php?id=28101&tp=1>).

4.2 Значення розвитку туризму для реалізації Стратегії розвитку

В Чернігівській області зосереджений значний історико-культурний та природно-рекреаційний потенціал, що робить територію регіону привабливою для розвитку різних видів туризму. Природно-кліматичні умови дають можливість для розвитку туризму у сільській місцевості. Кількість садиб сільського туризму в області складає 36 одиниць. В області все більшого розвитку набуває активний туризм, зокрема водний. Крім Десни, подорожі організовуються по річках Снов та Сейм. Наявні водні об'єкти, джерела мінеральних вод, лісовий фонд, різноманітна ландшафтна структура сприятлива для збалансованого розвитку різних напрямків рекреаційної діяльності. Протягом 2014–2018 років у середньому на 8,0 % щороку збільшується кількість екскурсантів туристичних об'єктів області.

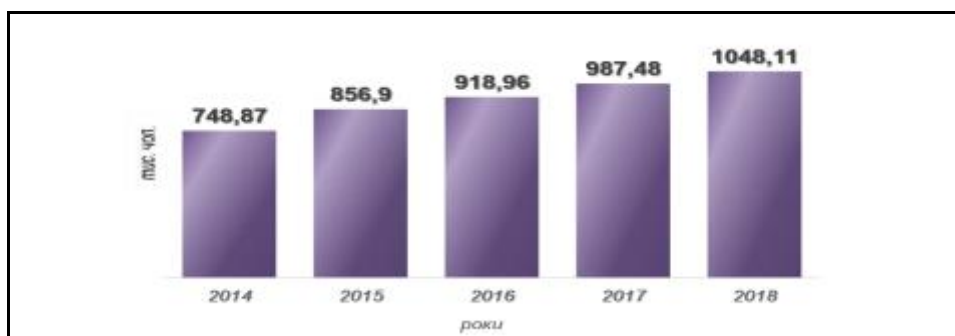

Рис.7. Кількість екскурсантів області

(<http://cg.gov.ua/index.php?id=28101&tp=1>)

Збільшуються надходження до бюджетів усіх рівнів від господарської діяльності суб'єктів туристичної галузі області.

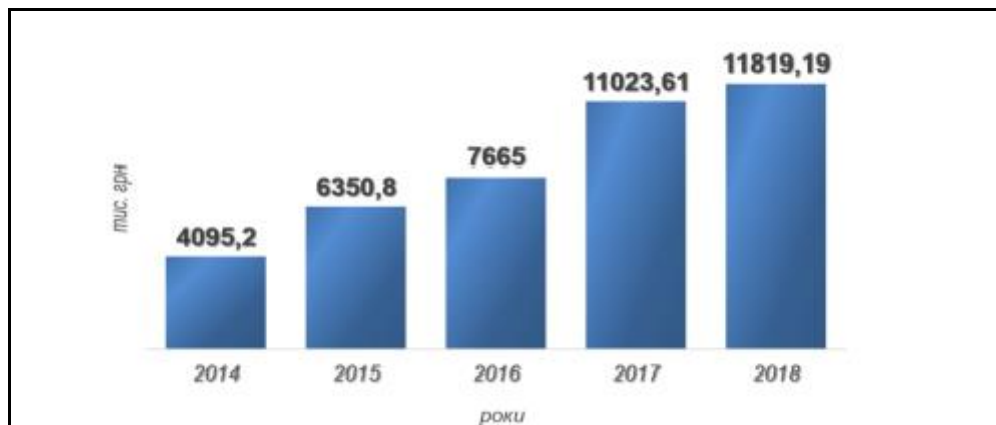

Рис. 8. Надходження до місцевого/державного бюджету від господарської діяльності суб'єктів туристичної діяльності Чернігівської області

(<http://cg.gov.ua/index.php?id=28101&tp=1>)

Аналіз наведених вище даних, показує збільшення з кожним роком, як кількості туристів в області, так і збільшення грошових надходжень від розвитку туристичної галузі у бюджет. При подальшому розвитку туризму в області, ці показники продовжуватимуть зростати, можливості даної сфери наведено в Стратегії розвитку.

Туристична індустрія області, є однією із бюджетоутворюючих сфер діяльності економіки регіону. Туристичне господарство належить до привабливих сфер вкладення капіталу, а розробка інвестиційних проектів та безпосередня їх реалізація дозволить області зайняти відповідне місце як на державному так і на міжнародному ринку.

Унікальна багатоманітна історико-культурна матеріальна та нематеріальна спадщина Чернігово-Сіверщини може стати додатковим стимулом для розвитку області на фоні збільшення інтересу в Україні та за кордоном до туризму: історико-культурного, «зеленого», гастрономічного, рекреаційного, релігійного, промислового, фестивального, екстремального та інших. Всі ці види туризму можуть розвиватися на природопізнавальних засадах. Доступу туристів до туристичних об'єктів сприятиме наявний транзитний потенціал Балто-Чорноморського шляху (міжнародні пункти

пропуску, транспортні коридори та європейські автомагістралі, наявні водні магістралі) (<http://cg.gov.ua/index.php?id=28101&tp=1>).

РОЗДІЛ 5. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ОБЛАСТІ.

5.1. Регіональні програми розвитку туризму (на обласному рівні)

Постійне зростання популярності туризму в Україні і світі, активізація підприємницької діяльності у цій галузі перетворюють туризм на одну з найперспективніших галузей економіки. Як будь-який економічний комплекс, туризм для розвитку вимагає відповідних ресурсів, стратегії та ефективного управління. Стратегічне управління туристичною галуззю значним чином обумовлене загальними тенденціями розвитку галузі. Поряд з цим, формування стратегії розвитку туризму на рівні територіальних громад значною мірою здійснюється на основі місцевих особливостей. Тому визначення актуальних місцевих проблем та завдань, формування на їх основі стратегічного бачення розвитку туристичної індустрії регіону є вагомим передумовою її визнання.

Туристичний регіон являє собою територію, що характеризується наявністю туристичного потенціалу, має туристичні об'єкти та набір послуг такої якості, на яку очікує клієнт (турист). Як туристичний регіон можуть розглядатися: окремий комплекс, місцевість, район, область, країна або навіть група країн, які турист вибирає за мету своєї подорожі. Важливим напрямом розвитку туристичних регіонів є розробка і реалізація регіональних цільових програм в даній галузі. У науковій літературі існує значна кількість визначень стратегії. Загалом, поняття стратегії можна сформулювати як довгостроковий курс розвитку, спосіб досягнення цілей, який її розробник визначає для себе, керуючись власними міркуваннями.

Тому при підході до стратегічних питань розвитку туристичної галузі необхідно визначити наступне:

- У якому стані галузь знаходиться сьогодні?*
- Якого результату планується досягти у результаті реалізації стратегічних завдань?*
- У який спосіб можна досягти бажаного стану?*

Перше питання (сьогоднішній стан галузі), було розглянуто у розділі III. Сучасний стан та проблеми розвитку туризму в Чернігівській області. Друге питання (результати), розглянуто у розділі IV. Стратегія розвитку Чернігівської області на 1920-27 рр. і значення розвитку туризму для її реалізації.

Невизначеним залишається останнє питання, а саме, якими способами можна досягти поставлені вище завдання та очікувані результати. Саме цьому питанню і присвячений даний розділ.

Розвиток туристичної галузі Чернігівської області здійснюється відповідно до «Обласної цільової Програми розвитку туризму в Чернігівській області на 2013-2020 роки», пріоритетними напрямками якої є популяризація туристичного потенціалу Чернігівщини та збільшення туристичних потоків, розвиток сільського зеленого туризму, покращення туристичної інфраструктури області і залучення інвестицій у туристичну галузь. Ще одним каналом для процвітання даної галузі є реалізація «Стратегії розвитку Чернігівської області на 1920-27 рр.», де туризму відводиться дуже важливе місце.

Активом Чернігівської області є значний історико-культурний та природно-рекреаційний потенціал, близькість до столиці України та кордонів з іншими країнами, що підкреслює транзитне значення регіону.

Головним індикатором стратегії має бути збільшення кількості туристів у регіоні. Такі індикатори, як збільшення кількості туристичних об'єктів, кількість реконструйованих та новостворених об'єктів туристичної інфраструктури, ріст кількості підготовлених фахівців з туристичного обслуговування при оцінці розвитку туристичної галузі регіону є другорядними. Вони можуть проявлятися незалежно від збільшення туристичних потоків, наприклад, за рахунок фінансування з державного чи місцевих бюджетів, а тому є умовами реалізації стратегії, а не її метою.

Разом з підтриманням належного стану туристичних об'єктів, створення та реконструкції рекреаційних зон силами державного та місцевих бюджетів, варто впровадити грантову програму реалізації підприємницьких та громадських туристичних проектів у напрямках організації рекреаційного відпочинку, подієвого туризму, зеленого туризму тощо. З одного боку, держава та органи місцевого самоврядування вивільняться від значної організаційної діяльності, віддавши ініціативу до рук підприємців та громадських діячів. З іншого – у туристичній галузі зросте конкуренція підприємницьких структур, що, на нашу думку, матиме позитивний ефект для її розвитку.

Чинниками, що уможливлюють зростання туристичних підприємств є:

➤ Збільшення доходів населення, які дають змогу, крім задоволення першочергових потреб, витратити більшу частину їх на задоволення рекреаційних потреб.

➤ Зростання дозвілля, тобто того часу, який людина може мати у своєму розпорядженні не з примусу, а вільно.

➤ Розвиток організаційних засобів та інфраструктури.

Однозначно, перші дві передумови сягають загальнодержавного рівня, їх неможливо у повному обсязі забезпечити у межах одного регіону.

Отже, при формуванні стратегії розвитку туристичної галузі регіону необхідно зосередитися на організаційних заходах та формуванні необхідної інфраструктури. Відповідно до поставленої мети, при реалізації стратегії розвитку туризму варто зосередити зусилля на обмеженому переліку об'єктів і найперспективніших напрямів діяльності.

Держава та органи місцевого самоврядування мають сконцентрувати увагу на постійній інформаційній підтримці туристичної індустрії області. Лише вони можуть сконцентрувати у своїх руках масив інформації, незалежно її висвітлювати та рекламувати туристичні об'єкти. Учасникам реалізації стратегії розвитку туризму слід чітко розуміти, що вона не дає негайного результату, продажу товарів і послуг у запланованих обсягах. Ріст кількості туристів у області спостерігатиметься не відразу і не буде сталим. Необхідно постійно враховувати фактори, що впливають на розвиток галузі, і вносити зміни у стратегічні плани. Але постійно працювати на результат – збільшення кількості туристів, об'єму реалізованих туристських послуг та податкових відрахувань від підприємств галузі.

Сучасна тенденція розвитку туризму полягає у тому, що потенційного туриста важко зацікавити одноманітним відпочинком, подоланням значних відстаней заради одного-двох, навіть цікавих, об'єктів. Тому слід розробляти комплексні туристичні маршрути, які не повинні бути однотипними, а поєднувати в собі декілька видів туризму та нести в собі різноманітні інформаційні знання та оглядову складову. *(Іван Десятніков - Стратегічні напрямки розвитку туризму + власні доповнення)*

Туристична інфраструктура Чернігівщини зможе збільшити свою конкурентоспроможність та привабливість, завдяки виконанню наступних рекомендацій:

- ✓ Активізувати роботу щодо пошуку інвесторів, та залучення інших джерел фінансування;
- ✓ Створити ефективну мережу туристично-інформаційних центрів і пунктів;
- ✓ Посилити рекламно-інформаційну діяльність, зокрема передбачити випуск інформаційно-довідкової продукції саме туристичного спрямування. Ця продукція має безкоштовно розповсюджуватись як в ТІЦ, так і в закладах розміщення;
- ✓ З метою популяризації туристичних об'єктів та маршрутів більш тісно співпрацювати з друкованими та інтернет-виданнями туристичного спрямування;
- ✓ Продовжити розроблення системи дорожніх знаків та інформаційних панно, що інформують про туристичні маршрути і об'єкти (бажано декількома мовами), та встановлення їх на автошляхах міста та області;
- ✓ Представники туристичної галузі міста повинні постійно проводити та приймати участь в інформаційно-реklamних та виставкових туристичних заходах;
- ✓ Рекомендувати готелям пройти добровільну стандартизацію. Деякі готелі своїм номерним фондом та інфраструктурою не відповідають міжнародним вимогам щодо кількості зірок, яку вони самі собі присвоїли;

✓ Передбачити в місті ефективну кадрову вертикаль для реалізації державної політики в галузі туризму;

✓ Відділам та управлінням культури і туризму райдержадміністрацій та міських рад ініціювати передбачення коштів у районних та міських бюджетах на розвиток туризму.

Провівши аналіз туристичної сфери Чернігівщини, можна прийти до висновку, що потенційно перспективними напрямками розвитку туризму є: природопізнавальний, релігійний, подієвий, гастрономічний, пивний та активний види туризму. Шляхом розробки та реалізації дієвої та якісної стратегії розвитку туризму в місті Чернігові та області можливо доповнити асоціативний ряд потенційного туриста з "Древній Чернігів — церкви" на "активний відпочинок — рекреація — природні та історичні пам'ятки". В комплексі Стратегія розвитку туризму повинна ґрунтуватися на наявному потенціалі та можливостях, сильних і слабких сторонах міста та області, максимально використовуючи перші, і усуваючи останні. При розробці стратегії у подальшому необхідно зосередитись на покращенні туристичної інфраструктури та розвитку природопізнавального, рекреаційного, активного, паломницького, гастрономічного видів туризму шляхом залучення інвестицій для реконструкції існуючих та будівництва нових готелів, баз відпочинку, санаторіїв, котеджних містечок, кемпінгів, заснування і розвиток існуючих історичних, музичних та гастрономічних фестивалів, які були б "родзинкою" Чернігова та асоціювалися у туристів саме з цим містом.

Отже, як будь-яка економічна система, туристична галузь потребує стратегічного планування для забезпечення свого розвитку. Стратегія розвитку туризму регіону базується на наявних туристичних ресурсах та туристичній інфраструктурі. Чернігівська область володіє значним туристичним потенціалом, на основі якого є можливість розвивати туристичну індустрію як невід'ємну складову економічного зростання регіону. Головною метою

реалізації стратегії має бути збільшення кількості туристів у регіоні. Решта індикаторів мають бути підпорядковані цій меті. При побудові стратегії області необхідно сконцентрувати зусилля на обмеженому колі адміністративних районів, які є найбільш привабливими для потенційних туристів. З одного боку, це дозволить сконцентрувати обмежені у сучасних умовах ресурси, з іншого – стане передумовою розвитку туристичної галузі у інших районах через зацікавленість областю в цілому. При побудові та реалізації стратегії розвитку туризму регіону провідна роль має належати органам виконавчої влади та місцевого самоврядування широким залученням громадськості. *(Н. В. Погуда, О. В. Чухіна - Стратегічні напрямки розвитку туризму у Чернігові + власні доповнення)*

5.2 Проекти розвитку туризму на місцевому рівні (в територіальних громадах).

Туризм є тим механізмом, що запускає всі інвестиційні та розвиткові процеси як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівні. Це один з найшвидших методів повернення грошей у бізнесі. А ще, це - феноменальна сфера, бо поєднує понад 50 суміжних галузей економіки. Вона залучає всіх - від аграріїв та промисловців до тих, хто вірує у проблеми поводження з відходами. Це кластер, який є індикатором розвитку місцевої громади, починаючи від доріг і закінчуючи медичним обслуговуванням (<https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2562245-ci-moze-gromada-zrobiti-turizm-pributkovim-biznesom.html> - Алла Мірошніченко - Чи може громада зробити туризм прибутковим бізнесом? Чи може громада зробити туризм прибутковим бізнесом?).

Для громад Чернігівщини одним з основних компонентів є багата природна та історично-культурна спадщина та видатні особистості, які жили на Сіверській землі. Другою складовою є розвиток індустрії гостинності та активність інвесторів щодо створення тієї самої індустрії – готелів, ресторанів,

розробки екскурсійних маршрутів тощо. І третьою – найважливішою складовою – є лідери громад, які своєю працею та ініціативою інтегрують перші два компоненти, консолідують жителів громад, підтримують та розвивають місцеві ініціативи і знаходять можливості їх впровадження для розвитку територій.

Обласний центр (Чернігів) – це один із загальноукраїнських прикладів реновації та ревіталізації історичного центру міста та покращення міського середовища в цілому. На думку експертів, оновлений Чернігів доводить – успішні практики європейських країн ефективні для українських міст. Причому, в першу чергу вони спрацювали у сфері малого бізнесу та сервісу, що підвищує привабливість міста, збільшує надходження до міського бюджету та, відповідно, можливості вкладати кошти в наступні реконструкції.

Новгород-Сіверська територіальна громада (ТГ) цікава в першу чергу тим, що це одна з перших ТГ в Україні, створена навколо міста обласного значення. Новгород-Сіверський – це визначний історичний центр Чернігівщини. Місто добре збереглося у своїх основних рисах, які сформувалися наприкінці ХІХ - початку ХХ ст. Навколо історичних пам'яток успішно розвивається відпочинковий туризм на берегах Десни, створюються нові цікаві локації та реалізуються проекти.

Найбільш привабливими місцями для відвідування в ТГ є:

- Кам'яна Гряда — іхтіологічний заказник;
- Парк ім. Т. Г. Шевченка — парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва;
- Джерело — гідрологічна пам'ятка природи;
- Спасо-Преображенський собор та музей в ньому;

- Успенський собор;
- Триумфальна брама;
- Церква Миколая Чудотворця.

Сосницька селищна ТГ є прикладом для багатьох громад як області, так і в Україні. Тут працює система електронного по господарського обліку, запроваджена система енергоменеджменту, розроблена стратегія розвитку громади.

Сосниця відома завдяки Олександрові Довженку. З відомим кінорежисером пов'язаний і новий кінофестиваль "Капелюш", який вже став традиційним і є візитівкою громади.

Найбільш цікавими об'єктами для відвідування є:

- Літературно-меморіальний музей О. П. Довженка;
- Краєзнавчий музей ім. Ю. С. Виноградського;
- Лісопарк — лісовий заказник місцевого значення в Україні;
- Свято-Покровської церкви,
- «Біла круча».

Найкращий приклад розвитку туризму на Чернігівщині - Батуринська громада.

Батуринська територіальна громада — об'єднана територіальна громада в Україні, в Бахмацькому районі Чернігівської області. Адміністративний центр — місто Батурин. Площа громади — 205,69 км², населення — 4155 мешканців (2018). Утворена 7 липня 2016 року шляхом

об'єднання Батуринської міської ради та Городищенської, Матіївської сільських рад Бахмацького району.

Батуринська ОТГ розміщена в межах крайньої південно-східної частини Чернігівського Полісся, на лівому березі річки Сейму, у зоні поступового переходу від поліських до лісостепових ландшафтів, чим зумовлена різноманітність комплексу природних умов та ресурсів.

Для свого розвитку активно використовує наявний природний та історико-культурний потенціал і підтримує впровадження цікавих ідей та ініціатив. Батуринська міська громада – це вдалий приклад успішних інвестицій в історію та минуле. Батурин – приклад державно-приватного партнерства, взаємодії міської ради та національного заповідника “Гетьманська столиця” та малого бізнесу. Партнерство полягає в тому, що історичні пам'ятки приваблюють туристів та відпочиваючих, а міська рада сприяє розвитку індустрії гостинності. Готелі, ресторани, бази відпочинку створюють додаткову вартість послуг, внаслідок збільшення його обсягів міський бюджет отримує нові податкові надходження. Одним із нових напрямків розвитку громади є фестивальний рух, який впроваджують в громаді.

Туризм є основою стійкого розвитку, про що йдеться в стратегічному баченні розвитку громади.

Таблиця 3. Туризм, як основна складова стратегії розвитку громади (цілі та завдання)

Стратегічна ціль	Операційна ціль	Завдання
Розвиток	1.Ефективне	• Облік, збереження та

туристичних можливостей громади	використання наявних туристичних можливостей та створення нових	використання існуючих об'єктів історико-культурної спадщини як чинника розвитку; <ul style="list-style-type: none"> • Розробка та просування інформаційних продуктів про туристичні та рекреаційні можливості громади; • Розвиток фестивального руху; • Розробка та запровадження нових туристичних маршрутів; • Розробка та встановлення системи інформаційних вказівників на теренах громади.
	2. Розвиток традиційної туристичної інфраструктури	<ul style="list-style-type: none"> • Облаштування сучасних громадських вбиралень в історичній частині Батурина; • Облаштування зон відпочинку в населених пунктах громади, насамперед, біля водойм.
	3. Розвиток активного	<ul style="list-style-type: none"> • Підтримка сільського та

	туризму	зеленого туризму; <ul style="list-style-type: none"> • Підтримка вело туризму; • Сприяння розвитку зимового туризму.
--	---------	---

(<https://baturyn-rada.gov.ua/strategiya-rozvitku-09-43-36-04-01-2019/> -

Стратегія розвитку Батуринської об'єднаної територіальної громади на 2018-2027 рр.)

Перлиною і життєдайним духовним джерелом, не лише Чернігівщини, а й всієї України, без перебільшення є Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця». Заповідник є культурно-освітнім та науково-дослідним закладом, створеним постановою Кабінету Міністрів України № 445 від 14 червня 1993 року «Про Державний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця» на базі комплексу пам'яток культурної спадщини та природи, пов'язаних з історією українського козацтва доби Гетьманщини, з метою здійснення їх комплексного наукового дослідження та охорони. Статус національного закладу надано Указом Президента України № 1102 від 16 листопада 2007 року «Про надання статусу національного Державному історико-культурному заповіднику «Гетьманська столиця». Заповідник є об'єктом державної власності і перебуває у сфері управління Міністерства культури.

У складі заповідника перебуває 39 пам'яток культурної спадщини (серед яких 5 — національного значення): це пам'ятки археології, архітектури, садово-паркового і монументального мистецтва, історії. Ще 14 об'єктів культурної спадщини заповідника занесені до переліку щойно виявлених.

Пам'ятки національного значення:

- Палац гетьмана Кирила Розумовського – єдиний збережений в Україні гетьманський палац, зведений в 1799-1803 рр. за проектом видатного архітектора Чарлза Камерона.
- Будинок Генерального суду (будинок В. Кочубея) кінця XVII століття – рідкісний зразок цивільної архітектури доби українського бароко.
- Воскресенська церква – усипальниця гетьмана К. Розумовського, 1803 р. – храм зі збереженим похованням гетьмана Лівого й Правого берегів Дніпра та Війська Запорозького Кирила Григоровича Розумовського.
- Дзвіниця Батуринського Миколо-Крупицького монастиря, 1823-1825 рр. – домінанта Миколо-Крупицького монастирського ансамблю.
- Пам'ятник жертвам Батуринської трагедії 1708 р. (2004 р.) на території Цитаделі Батуринської фортеці.

Пам'ятки садово-паркового мистецтва:

- Парк «Кочубеївський», створений представником козацької старшини — генеральним суддею В. Кочубеєм на базі природної діброви. На сьогодні має площу 10 га. Парк поєднує регулярне і нерегулярне (пейзажне) розпланування.
- Парк біля палацу Кирила Розумовського — відтворений в 2009 р. згідно схеми генерального плану палацово-паркового ансамблю К. Розумовського.

Пам'ятки архітектури місцевого значення:

- Будинок пошти;
- Училище імені М. Ф. Затворницького;

- Покровська церковно-парафіяльна школа;
- Воскресенська церковно-парафіяльна школа;
- Двоповерхова будівля готелю;
- Торгові ряди;
- Спасо-Преображенська тепла церква;
- Келії з трапезною.

Упродовж останніх років навколо заповідника створено Батуринський туристичний кластер. Активно стали розвиватися сфера культури на рівні міста, малий і середній бізнес: дрібна торгівля сувенірами, продуктами харчування, послугами шиномонтажу, стоянок, засновуються і процвітають заклади громадського харчування. Відбувається будівництво, заснування, розширення, покращення якості готельної інфраструктури містечка. Це сотні робочих місць, які відіграють вирішальну роль у розвитку туристичної галузі в Батурині, а отже, й у регіоні.

Слід відзначити відродження давньої традиції зеленого туризму, байдаркових сплавів річкою Сейм. Все це створює атмосферу затишку та комфорту для всіх, хто приїздить до Батурина і перебуває тут на відпочинку.

Наразі відпочинок у Батурині можна обрати на будь-який смак і гаманець. Насамперед рекреаційний, пізнавальний, паломницький, дитячий, фестивальний та інші види, меншою мірою — діловий. Упродовж останнього десятиліття кількість відвідувачів міста збільшилася від 20 тисяч осіб на рік майже в десять разів — 175,4 тис. за 2018 рік.

Дивовижне поєднання помірних природно-кліматичних умов Чернігівського Полісся: ліси, в яких багате розмаїття грибів та ягід, заплавні луки, озерця, квітучі сади, цікаві, сповнені глибоких смислів екскурсійні

об'єкти Національного заповідника «Гетьманська столиця», віддаленість від метушливих загазованих мегаполісів, православні церкви, монастир, а також традиційна українська кухня — все це дає чудовий результат якісного відпочинку, пізнання власної історії, патріотичного виховання, просування суто українського продукту, збереження екології та природних осередків флори і фауни. Сміливо можна стверджувати, що Батуринський конгломерат є яскравим прикладом поєднання інтересів держави, регіону, місцевої громади, туристичного бізнесу та пересічного відвідувача середнього достатку. (<http://www.thesumy.com/events/291-dosvid-reform-chernihivshchyny-vid-turyzmu-do-spromozhnosti-oth.html> - Досвід реформ Чернігівщини: від туризму до спроможності ОТГ + власні доповнення)

5.3 Туристична індустрія як проект регіонального розвитку

Важливим інструментом розвитку туристичної індустрії загалом та природопізнавального туризму, як її базової складової є проекти місцевого та регіонального розвитку, які можуть бути ініційовані та реалізовані насамперед на рівні територіальних громад. Нижче в табл. 1 подаємо власну розробку концепції такого проекту, який може бути використаний як зразок (шаблон) для численних різномасштабних проектів місцевого розвитку. Саме через реалізацію подібних проектів можливо, на нашу думку привернути увагу громад до розвитку туристичної галузі та створення туристичної індустрії.

Таблиця 4. «Концепція проекту регіонального розвитку»

Складник концепції проекту	Пропозиції щодо формулювання складників концепції проекту
Назва проекту	Туристична індустрія та природопізнавальний туризм Чернігівської області: стратегія регіонального розвитку. <i>Назва гасло: «Нова історія історичних місць», «Ми маємо чим</i>

	здивувати».
Назва організації, яка подає заявку	Територіальна громада, громадська організація, ініціативна група тощо.
1. Глобальні цілі сталого розвитку, яким відповідає проект	<p><i>Проект відповідає Глобальним цілям сталого розвитку: 8 та 11</i></p> <p><i>Завдання 8.6. Створити інституційні та фінансові можливості для самореалізації потенціалу економічно активної частини населення та розвитку креативної економіки</i></p> <p><i>Завдання 11.3. Забезпечити збереження культурної і природної спадщини із залученням приватного сектору</i></p> <p><i>Завдання 11.6. Забезпечити розробку і реалізацію стратегій місцевого розвитку, спрямованих на економічне зростання, створення робочих місць, розвиток туризму, рекреації, місцевої культури і виробництво місцевої продукції.</i></p>
2. Призначення проекту	В Чернігівській області зосереджений значний історико-культурний та природно-рекреаційний потенціал, що робить територію регіону привабливою для розвитку різних видів туризму. Туристична індустрія області, є однією із бюджетоутворюючих сфер діяльності економіки регіону. Попри, великі перспективи та можливості, існує ще ряд негативних факторів, які потрібно вирішити. Тому, важливим є розроблення ефективної Стратегії розвитку туристичної індустрії та промоції Чернігівської області, а даний проект, є актуальний у цьому напрямку і допоможе втілити важливі ідеї.
3. Проектні альтернативи	<p><i>Вирішити проблему розвитку туризму можна такими шляхами:</i></p> <p><i>Альтернатива 1.</i> Розроблення ефективної Стратегії розвитку туристичної індустрії та промоції Чернігівської області.</p> <p><i>Альтернатива 2.</i> Пріоритет розвитку внутрішнього туризму, особливо з акцентом на туристів з Києва.</p> <p><i>Альтернатива 3.</i> Переорієнтація іноземних туристичних потоків (відхід від російського туриста та орієнтація на туристів з Білорусі, Туреччини та країн Балтії).</p> <p><i>Альтернатива 4.</i> Створення конкурентоспроможного чернігівського місцевого туристичного продукту.</p>

	<p>Альтернатива 5. Орієнтація на кластерний розвиток туристичної галузі, поєднання туристичних пропозицій декількох туристичних територій у межах регіону.</p> <p>Альтернатива 6. Ефективний розподіл фінансових ресурсів на розвиток туристичної галузі, а саме обсяг коштів на популяризацію туристичного продукту має бути не меншим, ніж вартість самого туристичного продукту.</p> <p>Альтернатива 7. Консолідація зусиль влади, бізнесу та громади у залученні фінансових, інформаційних та кадрових ресурсів для реалізації стратегії туристичного розвитку.</p> <p>Альтернатива 8. Ефективний розподіл фінансових ресурсів на розвиток туристичної галузі, а саме обсяг коштів на популяризацію туристичного продукту має бути не меншим, ніж вартість самого туристичного продукту.</p> <p>Альтернатива 9. Розбудова сприятливої транспортної логістики, включаючи автомобільні дороги, залізничне та в ідеалі авіасполучення (або налагодження зручних трансферів з аеропорту «Бориспіль»).</p> <p>Альтернатива 10. Популяризація туристичного продукту з метою ефективного витрачання ресурсів має здійснюватись виключно для цільових аудиторій внутрішніх та іноземних туристів.</p>
<p>4. Мета проекту</p>	<p>Зробити Чернігівську область конкурентоспроможною та привабливою для туристів, не лише з найближчих регіонів, а в межах всією країни, а також, вийти на міжнародний ринок, хоча б серед країн-сусідів.</p>
<p>5. Заінтересовані сторони</p>	<p>Перелік ключових заінтересованих сторін проекту.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Чернігівська обласна рада; 2. Районні центри та ради; 3. Об'єднані територіальні громади області; 4. Мешканці області; 5. Потенційні туристи; 6. Природно-заповідні організації; 7. Навчальні заклади; 8. Приватні інвестори, фонди; 9. Волонтери; 10. Засоби масової інформації.

<p>6. Потреби</p>	<p>Потреби цільових груп:</p> <p>Представники влади – потреба у нових ідеях, програмах регіонального розвитку, інструментах їх реалізації;</p> <p>Територіальні громади області – потреба у розвитку нових природо пізнавальних туристичних маршрутів та туристичної індустрії як інструмента сталого розвитку, підвищення бренду регіону в цілому та своїх населених пунктів;</p> <p>Потенційні туристи та відвідувачі – потреба у сучасних якісних туристичних продуктах; проведенні активного дозвілля.</p> <p>Природно-заповідні організації – потреба розвитку ПЗФ, і водночас сучасної туристичної інфраструктури, дотримання природоохоронного режиму заповідних територій;</p> <p>Наукові установи, навчальні заклади – потреба у наукових дослідженнях найатрактивніших об'єктів природної та культурної спадщини, стратегуванні та плануванні розвитку ПЗФ та організації туристичних маршрутів і туристичної індустрії;</p> <p>Приватні інвестори, фонди – потреба у точній інформації, проектах, які потрібно фінансувати, координації дій, взаємодії і підтримці з боку влади і місцевих територіальних громад; Волонтери, ЗМІ, – потреба у точній і всебічній інформації щодо шляхів розвитку галузі, координації дій;</p>
<p>7. Проектні рішення</p>	<p>Туристична інфраструктура Чернігівщини зможе збільшити свою конкурентоспроможність та привабливість, завдяки виконанню наступних рекомендацій, що наведені в проекті:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Активізувати роботу щодо пошуку інвесторів, та залучення інших джерел фінансування; • Створити ефективну мережу туристично-інформаційних центрів і пунктів; • Посилити рекламно-інформаційну діяльність, зокрема передбачити випуск інформаційно-довідкової продукції саме туристичного спрямування. Ця продукція має безкоштовно розповсюджуватись як в торгових центрах, так і в закладах розміщення; • З метою популяризації туристичних об'єктів та маршрутів більш тісно співпрацювати з друкованими та інтернет-виданнями туристичного спрямування; • Продовжити розроблення системи дорожніх знаків та інформаційних панно, що інформують про туристичні маршрути і об'єкти (бажано декількома мовами), та встановлення їх на автошляхах міста та області; • Представники туристичної галузі міста повинні постійно проводити та брати участь в інформаційно-рекламних та виставкових туристичних заходах;

	<ul style="list-style-type: none"> • Рекомендувати готелям пройти добровільну стандартизацію. Деякі готелі своїм номерним фондом та інфраструктурою не відповідають міжнародним вимогам щодо кількості зірок, яку вони самі собі присвоїли; • Передбачити в місті ефективну кадрову вертикаль для реалізації державної політики в галузі туризму; • Відділам та управлінням культури і туризму райдержадміністрацій та міських рад ініціювати передбачення коштів у районних та міських бюджетах на розвиток туризму.
8. Очікувані результати проекту	<ol style="list-style-type: none"> 1. Збільшення конкурентоспроможності з іншими регіонами та привабливості області для туристів; 2. Максимальне використання рекреаційного потенціалу Чернігівщини, вигідного геополітичного положення області; 3. Розвиток природопізнавального, сільського, активного, екологічного та оздоровчо-рекреаційного видів туризму; 4. Значний розвиток бренду області та населених пунктів; 5. Залучення інвестицій в інфраструктурні проекти.
9. Валідація проектних рішень	Проведення зустрічі між зацікавленими сторонами, інвесторами, керівництвом області, вирішення всіх спірних питань та пошук альтернативних рішень.
10. Продукт і специфікація проекту	<p>Продукт проекту:</p> <p>Створення Стратегії розвитку туристичної індустрії Чернігівської області.</p> <p>Для її якісної реалізації, слід виконати наступні пункти:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Створення єдиного туристичного веб-сайту області, з повним інформаційним наповненням; • Проведення інформаційної кампанії щодо популяризації нового природопізнавального туристичного напрямку; • Залучення всіх владних структур та місцевого населення для підвищення рівня розвитку туризму на місцях; • Створення нових робочих місць у даній сфері; • Залучення до роботи, у галузі, кваліфікованих кадрів, в тому числі фахівців-географів для наукового обґрунтування нових природопізнавальних маршрутів, просторового планування туристичної інфраструктури, визначення допустимого навантаження на природно-заповідні території тощо.
11. Основні види діяльності (групи робіт)	<p>Основні види діяльності за проектом (пакети робіт):</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Підготовчі роботи за проектом (розробка проекту); 2. Збір інформації про стан природних історико-культурних та туристичних ресурсів області;

<p>за проектом</p>	<ol style="list-style-type: none"> 3. Визначення найбільш вдалих стратегічних рішень; 4. Створення маршрутів та туристичних турів по області; 5. Проведення інформаційної кампанії у ЗМІ, щодо розвитку туризму у області; 6. Проведення культурно-масового заходу для мешканців області; 7. Ведення проекту в дію; 8. Підведення підсумків проекту.
<p>12. Орієнтовна тривалість проекту, основні періоди (етапи) реалізації проекту в часі, віхи</p>	<p>Основні періоди (етапи) реалізації проекту у часі: 12 місяців</p> <ol style="list-style-type: none"> 1 етап – Розробка проекту, збір інформації – 2 місяці; 2 етап – Проведення зустрічей та обговорення важливих питань з зацікавленими сторонами – 1 місяць; 3 етап – Презентація проекту у великих містах області – 2 місяці; 4 етап – Проведення інформаційної та ознайомчої кампанії – 2 місяці; 5 етап – Пошук інвесторів, спонсорів – 2 місяці; 6 етап – Завершальний, введення проекту в дію – 3 місяці;
<p>13. Ресурси</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Людські ресурси, які мають критичний вплив на отримання якісного продукту проекту: <ul style="list-style-type: none"> • Розробники проекту; • Керівництво області та місцеві органи влади; • Розробники веб-сайту; • Фахівці з проведення інформаційної кампанії. 2. Матеріально-технічні ресурси: <ul style="list-style-type: none"> • матеріали та обладнання для виконання всіх робіт проекту. 3. Фінансові ресурси.
<p>14. Бюджет</p>	<p>Фінансові ресурси із визначенням таких елементів:</p> <ul style="list-style-type: none"> • витрати на кожному з етапів проекту; • витрати на створення веб-сайту; • витрати на проведення заходів з популяризації проекту. <p>Потенційні джерела фінансування проекту:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Обласний бюджет;

	<ul style="list-style-type: none"> • Бюджети ОТГ; • Спонсорські та інвестиційні вкладання.
<p>15. Ризики проекту</p>	<p>Найбільш ймовірними та небезпечними ризиками проекту є:</p> <p><i>Фінансові</i> – небезпека нестачі фінансування для реалізації проекту у повному обсязі. Заходи – пошук додаткових джерел фінансування.</p> <p><i>Кадрові</i> – нестача кваліфікованих кадрів, які знають історію краю. Заходи – пошук спеціалістів серед випускників історичних факультетів вищих та середніх начальних закладів.</p> <p><i>Управлінські</i> – некваліфіковане управління проектом, недостатній рівень комунікацій зі структурами з районів, міст, сіл. Заходи – проведення короткострокового навчання з основ управління проектами для команди проекту, можливо за дистанційною формою.</p>
<p>16. Сталість результатів проекту</p>	<p>Фінансова складова проекту повинна бути задоволена в повній мірі, задля успішної реалізації. Тому, слід вичерпно та в повній мірі провести ознайомлення зацікавлених сторін в сильних сторонах проекту.</p> <p>Крім того, слід домогтися максимальної підтримки проекту на всіх рівнях, починаючи від обласного центру до кожного з ОТГ, задля одержання найбільш позитивних результатів.</p>

5.4 Розробка туристичних маршрутів для Чернігівської області

У сучасному світі туризм - це багатогранне явище, тісно пов'язане з економікою, історією, географією, архітектурою, медициною, культурою, спортом та іншими науками. Однак жодна з них не може повністю і вичерпно характеризувати його як об'єкт власних досліджень і жоден з існуючих соціально-економічних інститутів не в змозі самостійно розв'язати комплекс його проблем. Існує багато поглядів на туризм як на галузь господарства, так і на міжгалузевий комплекс або ринок, де туристичне підприємство з продукції різних галузей формує туристичний продукт (Гаврилишин І. П., 1994). Маршрут відіграє важливу роль у наданні туру привабливості, у задоволенні індивідуальних побажань і інтересів туристів.

Туристичний маршрут — попередньо спланована туристами або суб'єктом туристичної діяльності подорож, що може охоплювати один чи декілька туристських шляхів і характеризується визначеним порядком пересування туристів через певні географічні пункти. Складниками туристського маршруту є початковий, проміжні і кінцевий пункти, стежки і дороги, які їх з'єднують безпосередньо чи розгалуженнями (Філіпов З.І., 2010).

Вибір маршруту тісно пов'язаний із метою подорожі. Так, для екскурсійно-пізнавальних турів вибирають міста з багатою культурно-історичною спадщиною. При організації турів на відпочинок у маршрут включають популярні морські, гірські, сільські райони і центри, які володіють відповідними природно-кліматичними ресурсами.

Результатом розробки маршруту є його картосхема. На ній умовною лінією наноситься шлях руху туристичної групи із зазначенням напрямку та способу пресування - автобусом чи іншим видом транспорту. Цей шлях прокладається по існуючих транспортних артеріях через дестинації, які наносяться на карту пунсонами.

Привабливість маршруту визначається також наявністю в містах уздовж маршруту розвиненої туристичної індустрії (готелів, підприємств харчування, транспорту та ін.). Тому, приступаючи до складання маршруту, варто добре вивчити визначні пам'ятки регіону, з'ясувати, які підприємства туристичної індустрії працюють у країні подорожі туристів (М. П. Мальська, М. Й. Рутинський, С. В. Білоус, Н. Л. Мандюк, 2016).

Розробка маршруту розпочинається з вибору дестинацій з урахуванням існуючої мережі шляхів сполучення та бажаної тривалості туру. При цьому послуговуються такими критеріями, як наявність екскурсійних об'єктів та їхня пізнавальна цінність, транспортна доступність, забезпеченість туристичною інфраструктурою. Потім визначають порядок відвідування дестинацій, а також з'ясовують, які з них будуть екскурсійними, а які - туристичними.

Місцем початку і завершення туру є населений пункт, звідки групу забирають і куди її повертають. Найчастіше це поселення, де туристи проживають чи постійно перебувають. Подальший маршрут екскурсійного туру складається з місць призначень або, як їх ще називають, дестинацій. Вони поділяються на екскурсійні та туристичні.

Екскурсійні дестинації відвідуються заради ознайомлення з визначними пам'ятками. Туристи перебувають тут від кількох годин до одного дня. Тому ці місця призначення повинні знаходитись у межах екскурсійного радіуса від туристичної дестинації або дорогою до неї.

За побудовою маршрути поділяються на лінійні, кільцеві, радіальні та комбіновані. Лінійний маршрут починається з одного населеного пункту, а закінчується в іншому. Кільцевий маршрут закінчується у тому ж самому населеному пункті, у якому розпочався. Радіальним вважається ділянка маршруту з поверненням у початковий пункт. Часто розробляють комбінований

маршрут, як за побудовою нитки маршруту, так і за поєднанням двох видів туризму, наприклад, водно-пішохідний.

Усі ці рішення відтворюються в схемі маршруту, яка може бути лінійною, кільцевою, радіальною та комбінованою. Її вибір залежить від взаємного розташування місць призначення на території, а також транспортної мережі, що сполучає дестинації. Основним завданням, яке постає при розробці схеми маршруту, є мінімізація витрат часу на переміщення та максимізація інформативно-пізнавальної цінності туру. Тобто варто охопити побільше цікавих місць і об'єктів, при цьому якомога менше перебувати в автобусі чи іншому транспортному засобі (Король О.Д., 2016).

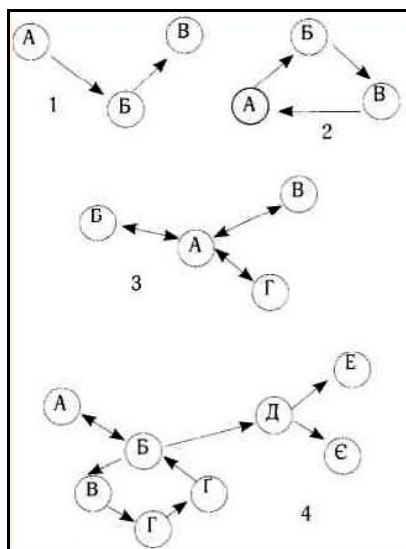

Рис. 9. Види маршрутів за побудовою: 1 - лінійний; 2 - кільцевий; 3 - радіальний; 4 – комбінований (Філіпов З.І., 2010)

Маршрут туру відіграє велику роль у створенні на ньому необхідної привабливості, задоволенні побажань та інтересів туристів. Так, для екскурсійно-пізнавальних турів вибирають міста з найбільш цікавими туристичними визначними пам'ятками, наприклад, історичними і культурними

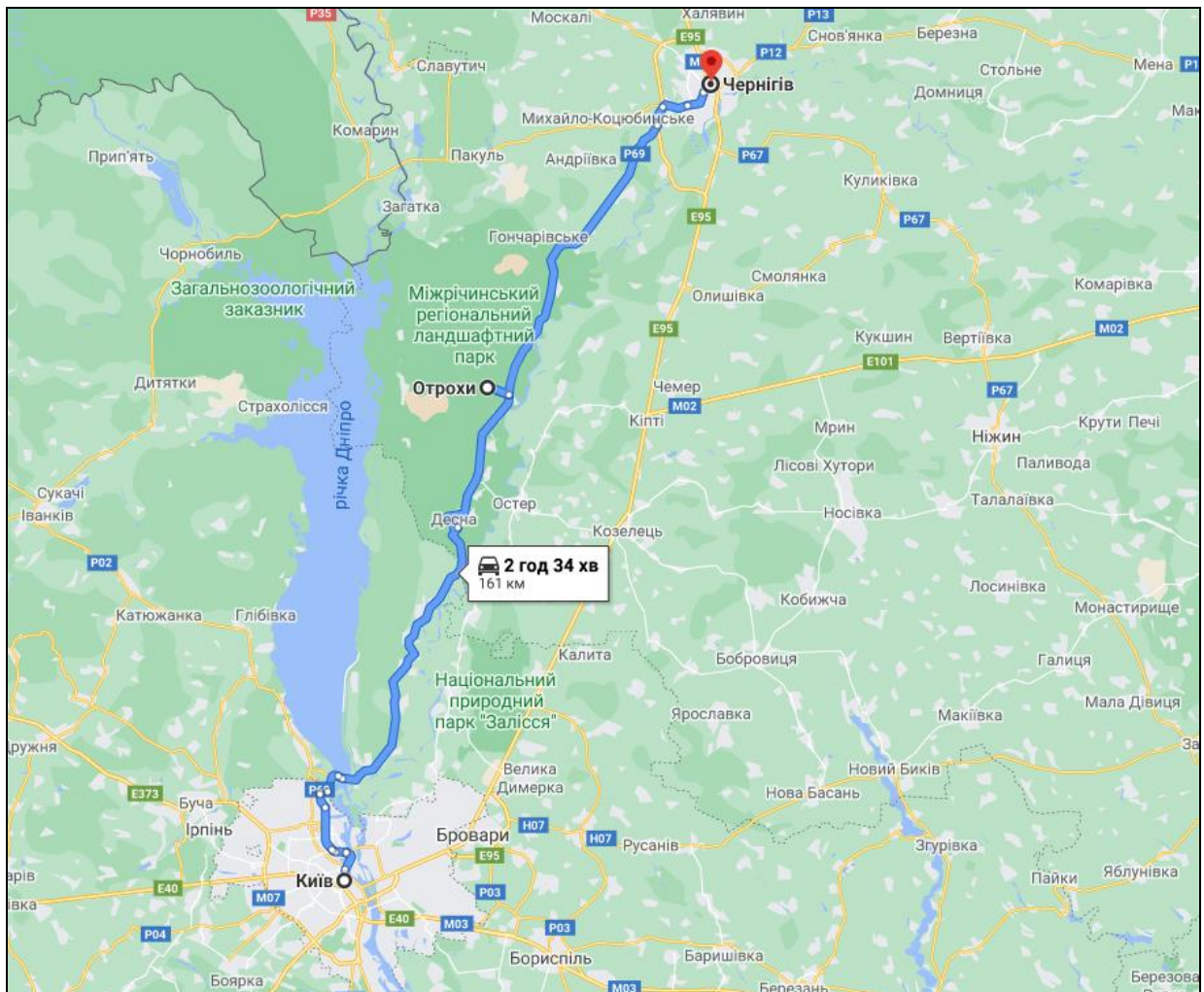
пам'ятниками, музеями, картинними галереями й ін. При організації турів на відпочинок до маршруту включаються курортні, морські, гірські чи сільські центри з відповідними природно-кліматичними ресурсами. Це означає, які приймаючі турфірми зобов'язані добре знати туристичні ресурси України, що можуть привернути увагу іноземних туристів, і уміло використовувати їх при розробці конкретних туристичних маршрутів.

Привабливість туристичного маршруту залежить також і від способу перевезення туристів між включеними в нього містами (пунктами). Далеко не всі міста, відвідувані в нашій країні іноземними туристами, мають рівнозначні транспортні зв'язки. Варто дуже ретельно підходити до вибору тих чи інших засобів перевезення туристів (Пуцетайло, 2007).

Метою представленої розробки маршрутів є створення нового підґруття для розвитку туризму в регіоні. Ці маршрути можна використовувати як додатковий матеріал при детальному вивченні туристичної сфери Чернігівщини, а також, як довідка для потенційних туристів.

Характеристика розроблених маршрутів:

Маршрут №1(лінійний): Київ – Чернігів (з зупинкою в с. Отрохи)

Особливості: Цілорічний маршрут. Може бути як прямим (Київ-Чернігів), так і з зупинкою в с. Отрохи (в Отрохах розташований офіс Міжрічинського регіонального ландшафтного парку – найбільшого регіонального ландшафтного парку в Україні). Відстань між основними пунктами – 161 км. Ще одним плюсом, цього маршруту, є близькість від столиці та компактне з’єднання міст автомобільними дорогами.

Визначні місця, пам'ятки природної і історико-культурної спадщини:

- *Міжріччинський регіональний ландшафтний парк* – це край соснових лісів, льодовикових піщаних дюн і заповідних непрохідних боліт, що розкинувся між Дніпром та Десною. Парк є об'єктом природно-заповідного фонду України, що створений для збереження рідкісних видів тварин, рослин та унікальних природних ландшафтів регіону. В с. Отрохи, є декілька готелів для відпочинку. Територія парку є унікальною і за своїми природними особливостями, і за господарським використанням, яке має загальнодержавне значення: річка Десна — у питному водопостачанні, водосховище — у гідроенергетиці, ліси — в деревообробній промисловості.

- *Чернігів* - одне з найдавніших міст України з дивовижною історією та архітектурними пам'ятками. Найцікавіші місця: Чернігівській Вал, Болдині гори, Антонієві печери, Ільїнська церква, Троїцький монастир, Красна площа, П'ятницька церква та багато іншого. Тут можна відвідати виставки або інші заходи в літературному, художньому чи військово-історичному музеї, в колегіумі, арт-центрах і арт-клубах, бібліотеках. А пообідати можна у кафе чи ресторани, яких в центрі міста дуже багато на будь-який смак і бюджет.

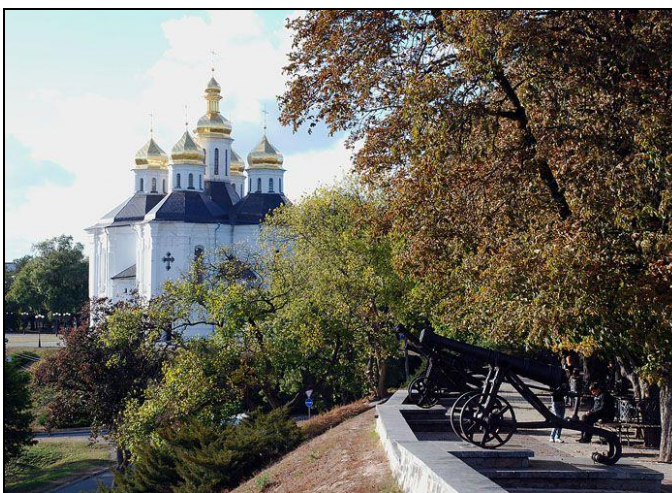
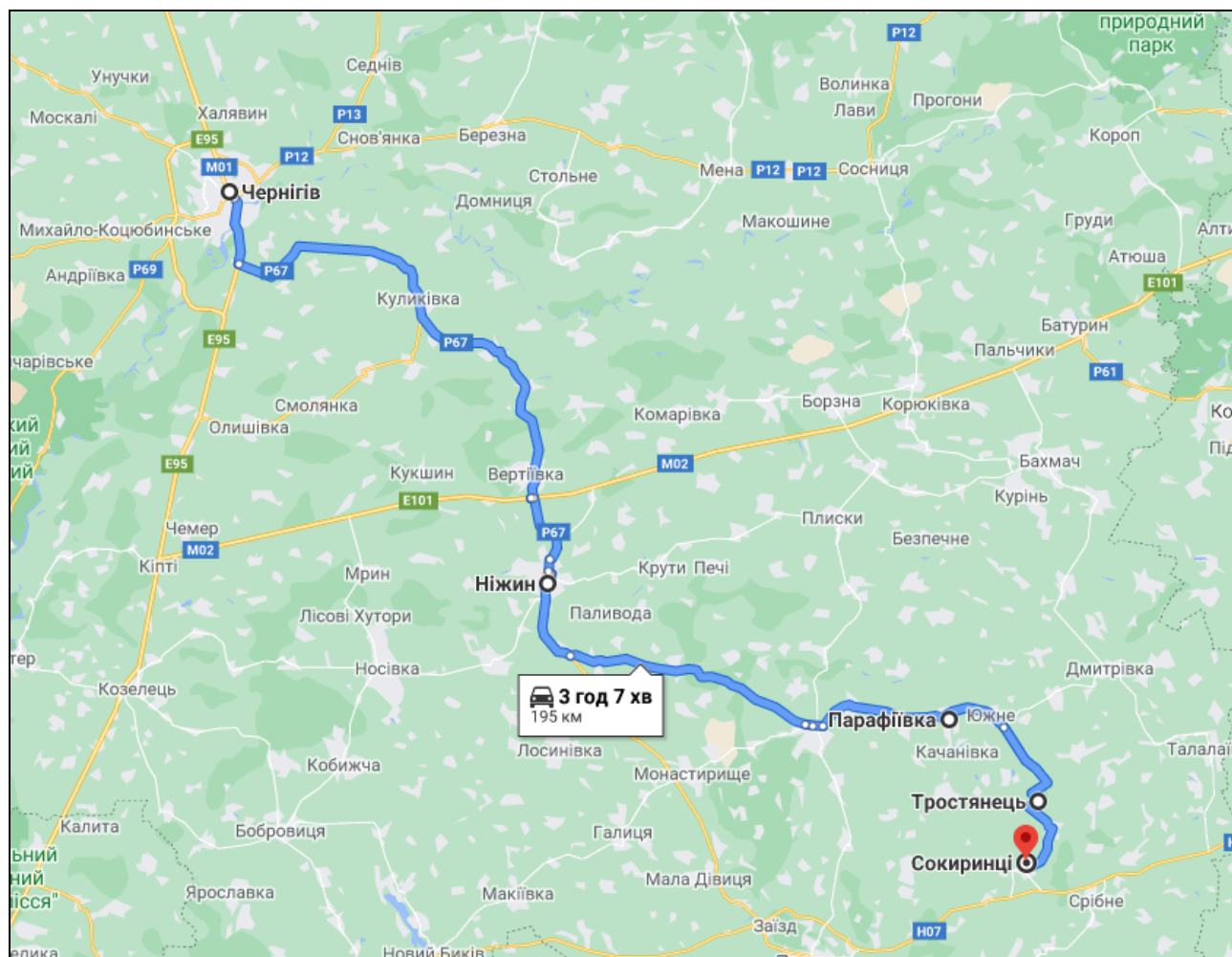

Рис. 10. Вид з Валу на Катеринівську церкву. Автор: Юрій Перебаєв

Маршрут №2 (лінійний): Чернігів – Ніжин – Парафіївка – Тростянець – Сокиринці

Особливості: Цілорічний маршрут, архітектурно-історичного та пізнавального значення. Загальна протяжність – 195 км. Компактне розташування всіх місць. Автомобільні дороги мають задовільний стан. В усіх зазначених пунктах є готелі, кафе, АЗС.

Визначні місця, пам'ятки природної і історико-культурної спадщини:

- *Чернігів* (детальний опис наведений у маршруті №1)
- *Ніжин* – друге за величиною місто обласного значення. Тут можна побачити та відвідати драматичний театр ім. М.Коцюбинського, Ніжинський

краєзнавчий музей імені Івана Спаського, музей «Ніжинська поштова станція», Графський парк. Крім того, тут багато церков та соборів.

Рис. 11. Драматичний театр ім. М.Коцюбинського в Ніжині. Фото: <https://www.nezhin-dram.in.ua/>

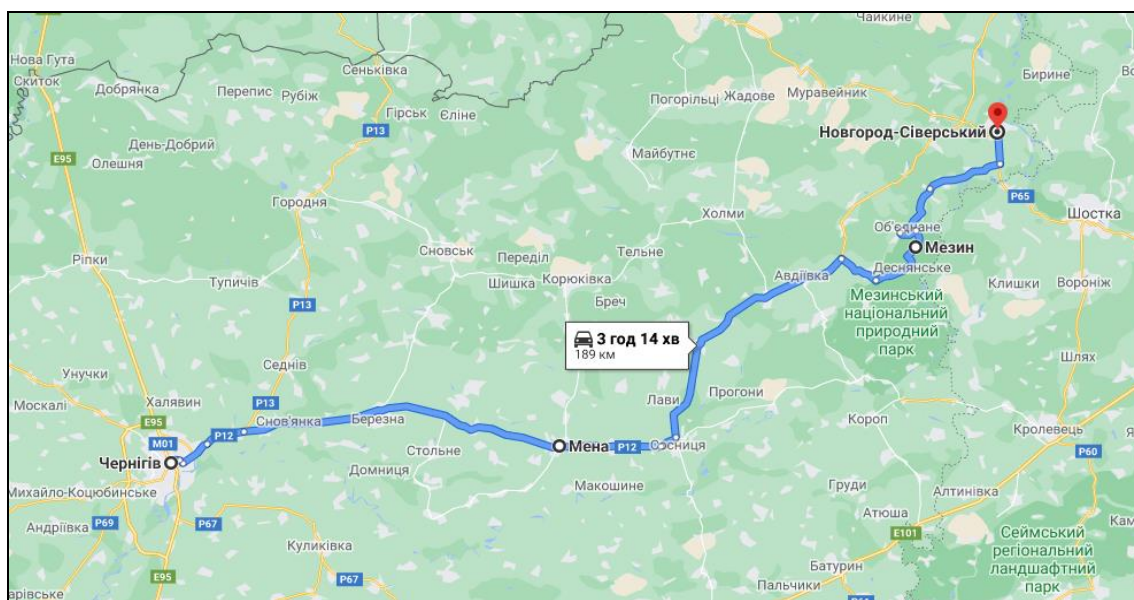
- *Парафіївка.* Тут знаходиться Парафіївський цукровий завод – автентичний, не змінений з панських часів, індустріальний комплекс, площа якого займає декілька десятків га. Варто побачити раритетні будівлі підприємства та величезну димову трубу. В приміщенні досі стоїть обладнання, яким користувались понад 100 років тому. Сьогодні завод варто розглядати як достойний приклад розвитку індустрії позаминулого століття на території України.

- *Тростянець.* Тростянецький парк — парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення. Парк розташований на західній околиці міста Тростянець, в урочищі Нескучному (звідси його друга назва — Нескучанський парк, або заповідник). Основу Нескучного складає дібровий лісовий масив природного походження. Композиційну вісь його

складають три озера, які розташовані в руслі колишньої річки Тростинки (від неї й з'явилася назва міста). Загальна площа водойм — 18,4 га. У Нескучанському парку є «Грот Німф» і Краснотростянецька лісова науково-дослідна станція.

- *Сокиринці*. Сокиринський архітектурно-парковий комплекс, який складається з двох частин. Палац мурований, двоповерховий, прямокутний у плані, з великим декоративним куполом у центрі. Головний фасад прикрашено восьмиколонним портиком іонічного ордера, поставленим на аркаду. Сокиринський парк — парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення (з 1972). Частина палацово-паркового комплексу. Основою парку був ліс з віковими деревами. Нині до складу паркової рослинності входить близько 40 порід.

Маршрут №3 (лінійний): Чернігів – Мена – Мезин – Новгород-Сіверський

Особливості: Цілорічний маршрут, архітектурно-історичного та пізнавального значення. Загальна протяжність – 189 км. Всі місця компактно

розташовані, з відносно не великою відстанню одне від одного. Даний маршрут можна поєднати з маршрутом №1, що логічно продовжить його. Автомобільні дороги мають задовільний стан. Також, в усіх зазначених пунктах є готелі, кафе, АЗС.

Визначні місця, пам'ятки природної і історико-культурної спадщини:

- *Чернігів* - одне з найдавніших міст України з дивовижною історією та архітектурними пам'ятками. Найцікавіші місця: Чернігівській Вал, Болдині гори, Антонієві печери, Ільїнська церква, Троїцький монастир, Красна площа, П'ятницька церква та багато іншого. Тут можна відвідати виставки або інші заходи в літературному, художньому чи військово-історичному музеї, в колегіумі, арт-центрах і арт-клубах, бібліотеках. А пообідати можна у кафе чи ресторані, яких в центрі міста дуже багато на будь-який смак і бюджет.

- *Мена* - Менський зоопарк (зоологічний парк загальнодержавного значення). Єдиний зоопарк в Україні (та колишньому СРСР), який розташований в райцентрі.

- *Мезинський національний природний парк* - природна рослинність цієї території не зазнала значних змін в результаті діяльності людини, вона представлена лісами, чагарниками, луками, болотами та водним і прибережно-водним типами рослинності. До складу території національного природного парку «Мезинський» входять такі об'єкти ПЗФ України: «Рихлівська Дача», «Мезинська Швейцарія», «Старовинна ялинова алея» та інші. На території парку розташовані близько 50 пам'яток археології. Серед них всесвітньовідома Мезинська палеолітична стоянка, вік якої нараховує майже 20 тисяч років.

- *Новгород-Сіверський* - одне із найпівнічніших міст України з давньою і великою історією. Тут можна побачити: Спасо-Преображенський монастир-фортеця, Успенський собор в стилі козацького бароко, Триумфальна арка, торгові ряди і торгові склади, дерев'яна Микільська церква, ряд будівель

XIX - початку XX століття. Все це доповнює історична одноповерхова садибна забудова (переважно - дерев'яна) та вражаючі краєвиди долини Десни.

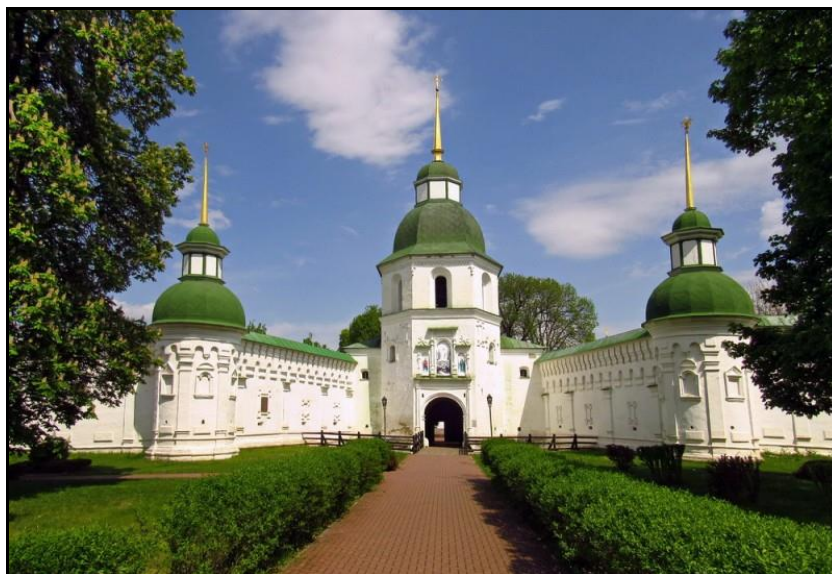
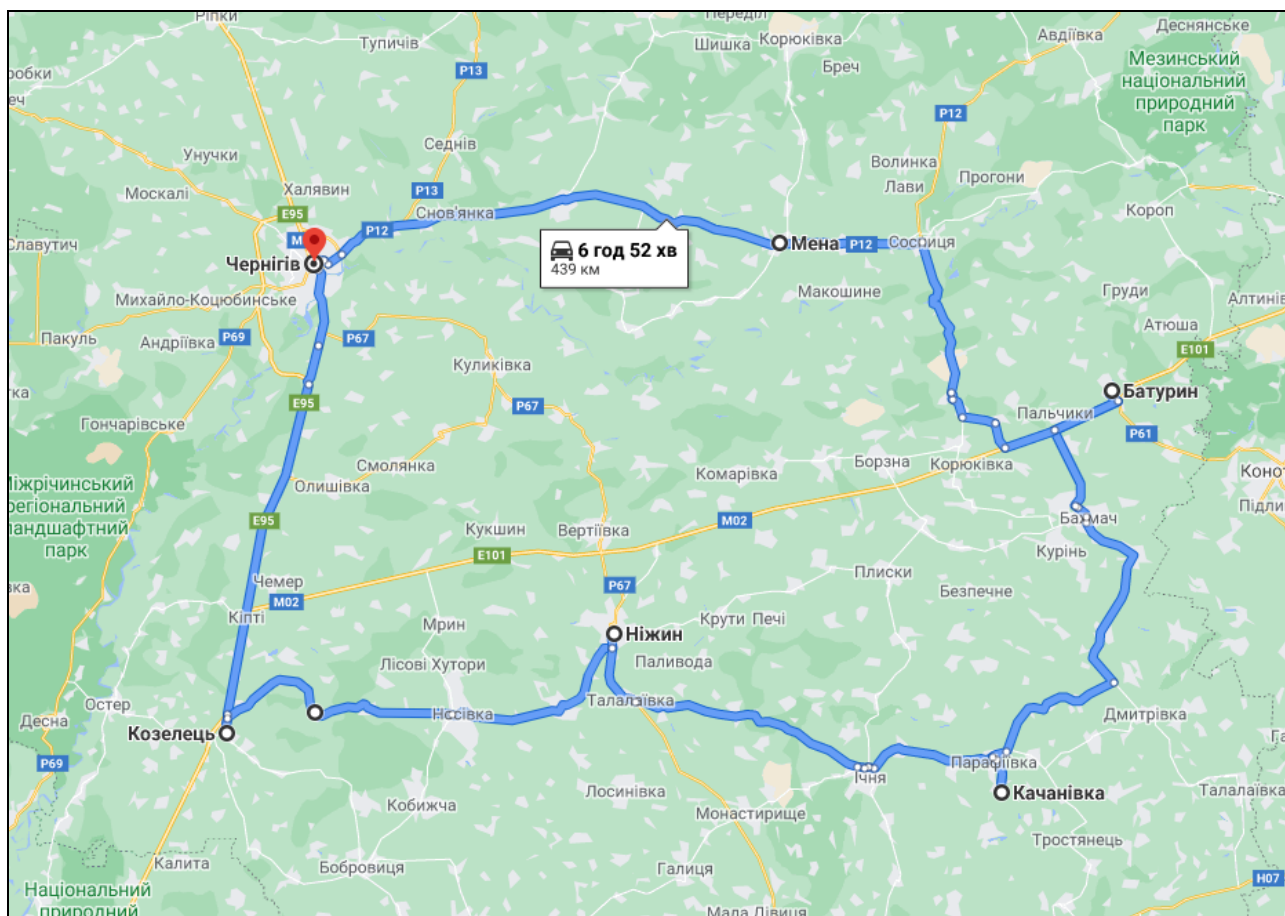

Рис. 12. Спасо-Преображенський монастир-фортеця в Новгород-Сіверському

Маршрут №4(кільцевий): Чернігів – Козелець – Ніжин – Качанівка – Батурин – Мена – Чернігів

Особливості: Цілорічний маршрут. Загальна протяжність маршруту – 439 км. Маршрут можна проїхати як за годинниковою стрілкою, так і проти. Автомобільні дороги мають задовільний стан. Даний маршрут передбачає зупинки у готелях, він є кількadenним.

Визначні місця, пам'ятки природної і історико-культурної спадщини:

- *Чернігів* (детальний опис наведений у маршруті №1)
- *Козелець* – селище, засновано в козацькі часи. Тут знаходиться Собор Різдва Богородиці . Його відносять до найкращих архітектурних витворів XVIII століття в Україні та тогочасній Російській імперії, пам'ятка архітектури національного значення.

- *Ніжин* – друге за величиною місто обласного значення. Тут можна побачити та відвідати драматичний театр ім. М.Коцюбинського, Ніжинський краєзнавчий музей імені Івана Спаського, музей «Ніжинська поштова станція», Графський парк. Крім того, тут багато церков та соборів.

- *Качанівка* – тут розташований Національний історико-культурний заповідник «Качанівка», поділяється на дві частини: паркову та архітектурну.

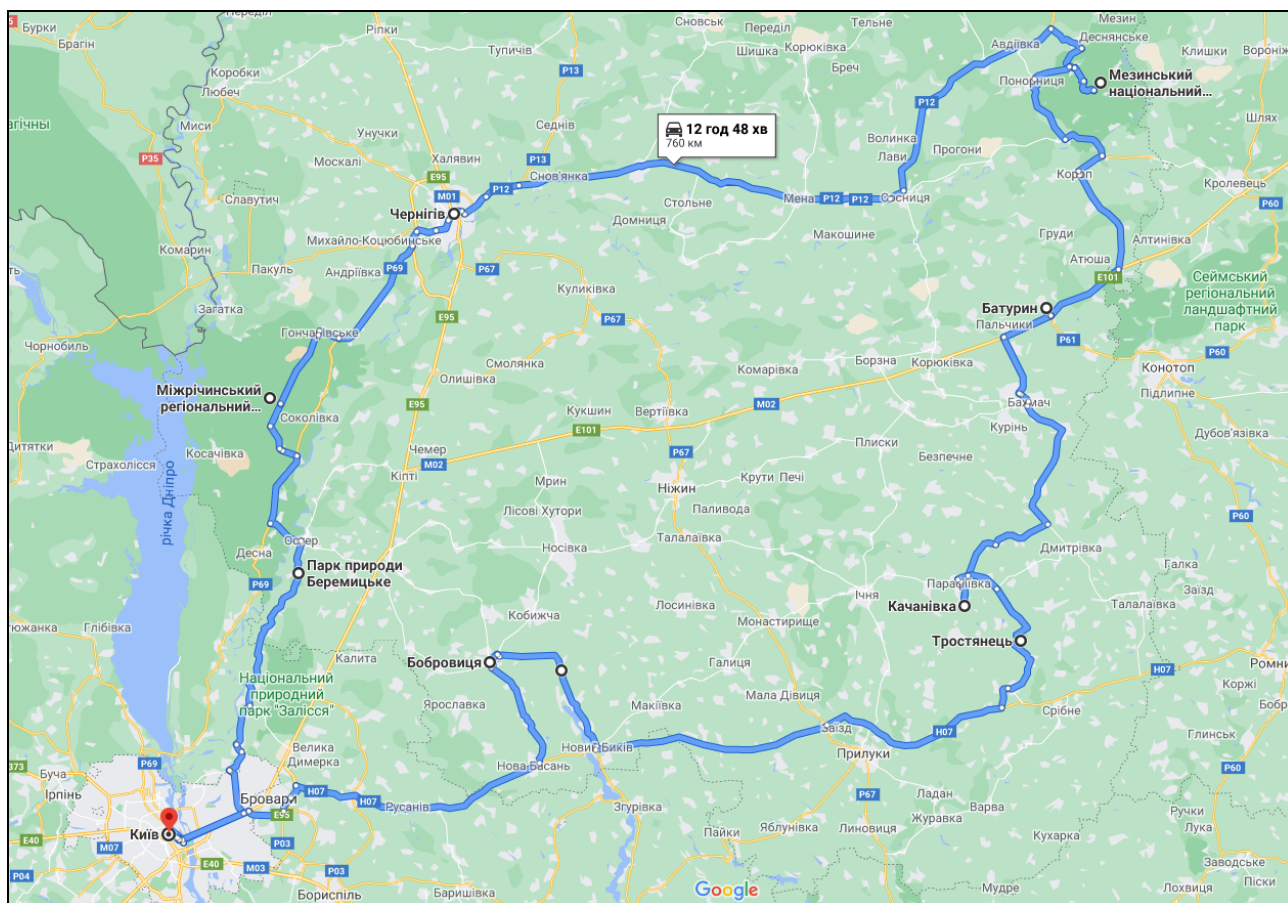
- *Батурин* - у 1669—1708 місто було офіційною резиденцією гетьманів Дем'яна Ігнатовича, Івана Самойловича та Івана Мазепи. Тут знаходиться Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця».

Рис. 13. Батуринська фортеця

- *Мена* - Менський зоопарк (зоологічний парк загальнодержавного значення). Єдиний зоопарк в Україні (та колишньому СРСР), який розташований в райцентрі.

Маршрут №5(кільцевий): Київ – Березицьке – Отрохи – Чернігів – Мезин – Батурип – Качанівка – Тростянець – Бобровиця – Київ

Особливості: Цілорічний маршрут, проходить через усю область, з найбільш цікавими місцями, де поєднані різні види туризму, оглядовий, краєзнавчий, історичний, природничий та інші. Загальна протяжність маршруту – 760 км. Головним плюсом є відносно не велика відстань між оглядовими пунктами, а також, зручне з'єднання зі столицею. Автомобільні дороги мають задовільний стан.

Визначні місця, пам'ятки природної і історико-культурної спадщини:

- *Парк природи «Березицьке»* - природоохоронний об'єкт на півдні Чернігівської області розташований на лівому березі р. Десни. Важливою складовою діяльності є розвиток та пропагування стійкого туризму та відродження і збереження етнокультурної спадщини регіону. Підтримка

традиційних ремесел Чернігівського Полісся та нематеріальної культурної спадщини автохтонного населення в поєднанні з діяльністю, пов'язаною з відновленням природних комплексів дає змогу відвідувачам відчувати себе на території часів Русі X-XI ст.

- *Міжріччинський регіональний ландшафтний парк* – це край соснових лісів, льодовикових піщаних дюн і заповідних непрохідних боліт, що розкинувся між Дніпром та Десною. Парк є об'єктом природно-заповідного фонду України, що створений для збереження рідкісних видів тварин, рослин та унікальних природних ландшафтів регіону. В с. Отрохи, є декілька готелів для відпочинку.

- *Чернігів* (детальний опис наведений у маршруті №1).

- *Мезинський національний природний парк* (детальний опис наведений у маршруті №1).

- *Батурин* - у 1669—1708 місто було офіційною резиденцією гетьманів Дем'яна Ігнатовича, Івана Самойловича та Івана Мазепи. Тут знаходиться Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця».

- *Качанівка* – тут розташований Національний історико-культурний заповідник «Качанівка», поділяється на дві частини: паркову та архітектурну.

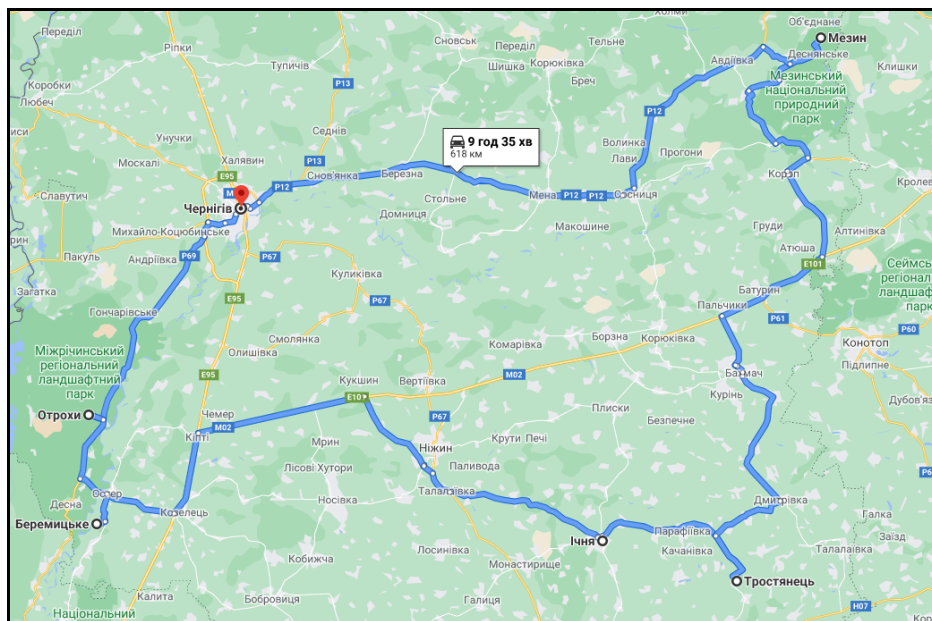
- *Тростянець*. Тростянецький парк — парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення. Парк розташований на західній околиці міста Тростянець, в урочищі Нескучному (звідси його друга назва — Нескучанський парк, або заповідник). Основу Нескучного складає дібровий лісовий масив природного походження. Композиційну вісь його складають три озера, які розташовані в руслі колишньої річки Тростинки (від неї й з'явилася назва міста). Загальна площа водойм — 18,4 га. У Нескучанському парку є «Грот Німф» і Краснотростянецька лісова науково-дослідна станція.

• *Бобровиця.* Типове місто Чернігівської області. Засновано ще в часи Київської Русі. У 1900 році розпочав роботу Бобровицький буряково-цукровий завод, власником якого був Петро Петрович Катеринич, маєток якого зберігся у задовільному стані і до нині.

Рис. 14. Садибний будинок Катериничів у Бобровиці (власне фото)

Маршрут №6 (кільцевий): Чернігів – Отрохи – Береміцьке – Ічня – Тростянець – Мезин – Чернігів.

Особливості: Цілорічний маршрут, природно-пізнавального та заповідного значення. Загальна протяжність маршруту – 618 км. Маршрут можна проїхати як за годинниковою стрілкою, так і проти. Автомобільні дороги мають задовільний стан. В усіх зазначених пунктах є готелі, кафе, АЗС.

Визначні місця, пам'ятки природної і історико-культурної спадщини:

- *Чернігів* – тут знаходиться *Регіональний ландшафтний парк «Ялівщина»*. На території парку створено екологічну стежку для організації навчальних практик студентів та учнів шкіл, також проводяться змагання з туризму, спортивного орієнтування та краєзнавства.

- *Міжріччинський регіональний ландшафтний парк* – це край соснових лісів, льодовикових піщаних дюн і заповідних непрохідних боліт, що розкинувся між Дніпром та Десною. Парк є об'єктом природно-заповідного фонду України, що створений для збереження рідкісних видів тварин, рослин та унікальних природних ландшафтів регіону. В с. Отрохи, є декілька готелів для відпочинку.

- *Парк природи «Беремицьке»* - природоохоронний об'єкт на півдні Чернігівської області розташований на лівому березі р. Десни. Важливою складовою діяльності є розвиток та пропагування стійкого туризму та відродження і збереження етнокультурної спадщини регіону. Підтримка традиційних ремесел Чернігівського Полісся та нематеріальної культурної спадщини автохтонного населення в поєднанні з діяльністю, пов'язаною з відновленням природних комплексів дає змогу відвідувачам відчувати себе на території часів Русі X-XI ст.

- *Ічнянський національний природний парк* - парк створено з метою збереження, відтворення та раціонального використання характерних типових лісостепових природно-ландшафтних та історико-культурних комплексів. До його складу входить *дендрологічний парк загальнодержавного значення «Тростянець»*. Місцевість, вибрана для створення дендропарку, на початку XIX

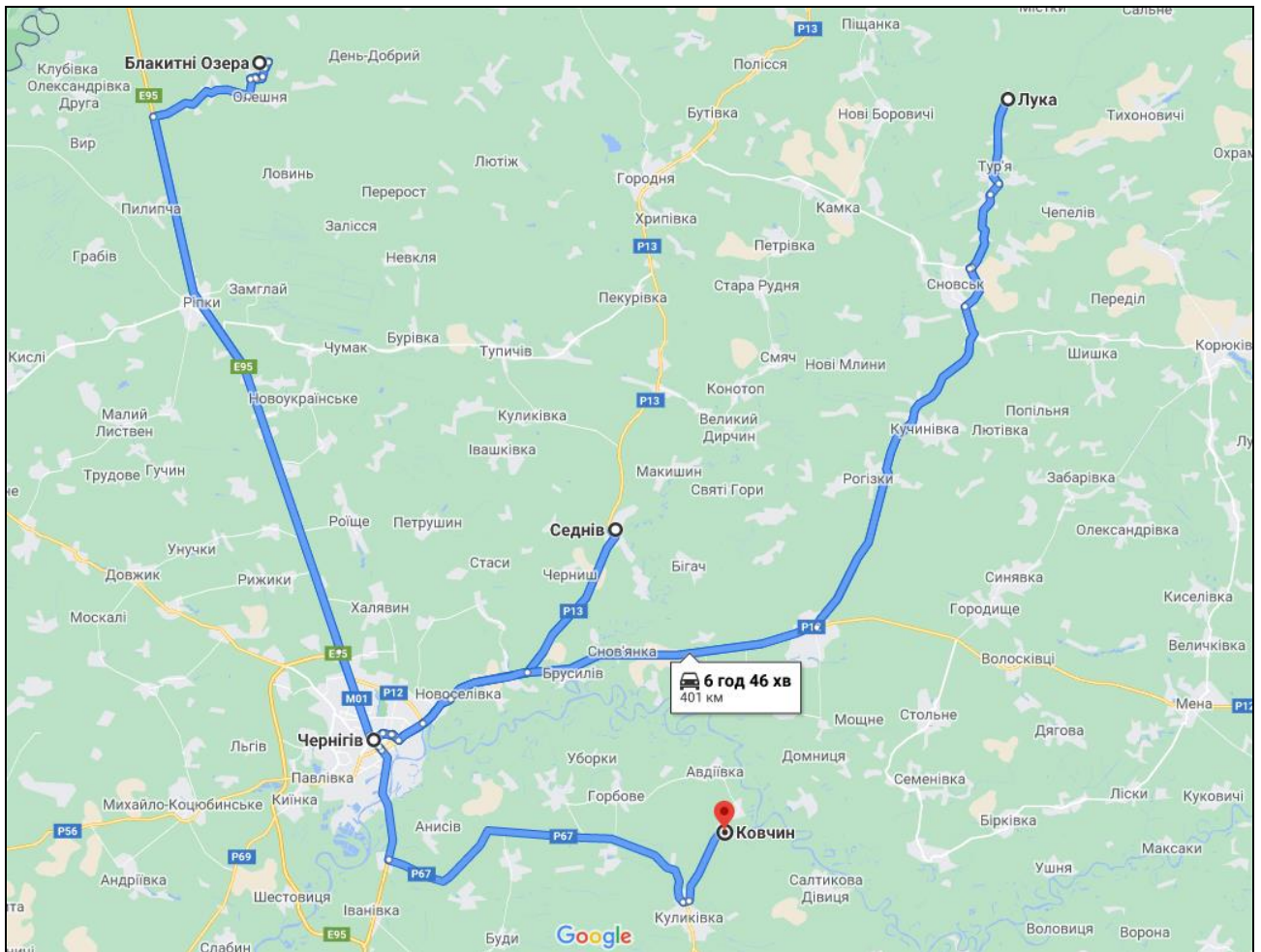
століття була типовою для Лівобережного лісостепу відкритою рівниною, що розсікалась численними незалісненими заболоченими балками. На південній частині цієї території зростав дубовий гай, частина дерев якого, посаджених у кінці XVIII і на початку XIX століття, збереглися і входять до складу паркових ландшафтів.

Рис. 15. Галявина в парку «Тростянець»

- *Мезинський національний природний парк* (детальний опис наведений у маршруті №1).

Маршрут №7 (радіальний): з центром у Чернігові.

Особливості: Цілорічний маршрут, що пов'язаний з рекреаційним відпочинком та лікуванням. Зручність у розташуванні до центру маршруту (Чернігів). Загальна протяжність маршруту – 401 км. Автомобільні дороги мають задовільний стан.

Визначні місця, пам'ятки природної і історико-культурної спадщини:

- **Блакитні озера (Голубі озера)** - поблизу села Олешня. Складаються з 4 озер. Популярне місце для кемпінгу, а також, відпочинку чернігівців і місцевих жителів. Прозора блакитна вода приваблює не тільки їх, але й мешканців Білорусі та Російської Федерації. Вода в озерах дуже чиста. Вона ніколи не застоюється через те, що підземні джерела постійно підтримують

однаковий рівень води. Дно кожного озера вкривають поклади кварцового піску, який використовується у скловарному виробництві. Такий пісок відрізняється від звичайного як властивостями, так і кольором, надаючи воді яскраво блакитного кольору. Звідси виникла назва «голубі», тобто блакитні.

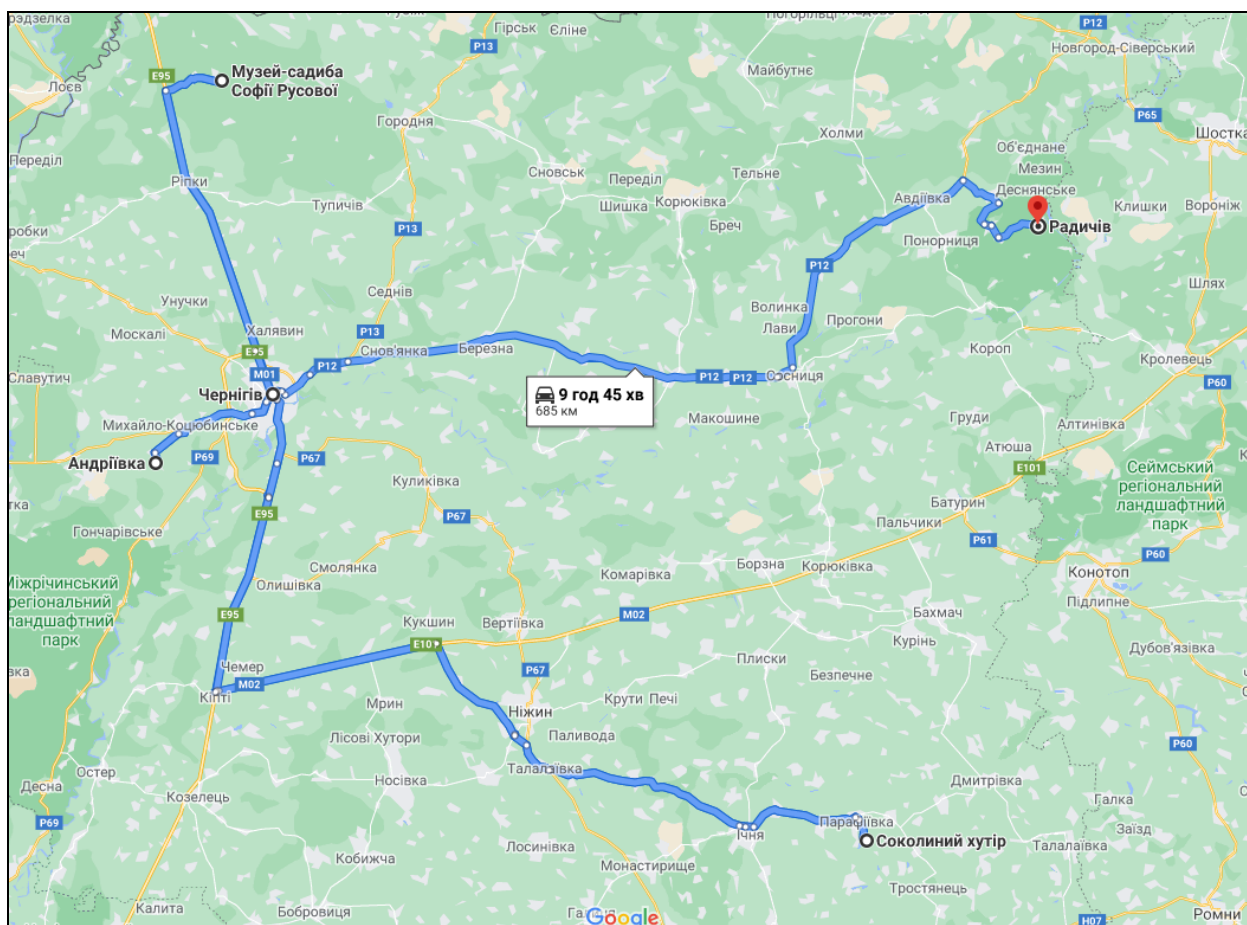
Рис. 16. Озеро Велике, Голубі озера, 2013.

- *База відпочинку «Седнівський кінний двір».* Тут пропонують: екологічно чисті номери-сінники (курені зі зручностями на поверсі); українські страви з печі (за бажанням - участь у приготуванні страв); катання на конях; екскурсія Седневом.

- *База відпочинку «Слінський ліс».* Знаходиться в селі Лука. Послуги: комфортабельний готель; ресторан; паркінг; вольєри з дикими звірями; поблизу є ліс.

- *База зеленого туризму «Зачарована Десна».* Знаходиться у селі Ковчин. Послуги: бронювання та оренда номерів зі зручностями; сауна, масажний кабінет; оренда катамаранів, плотів.

Маршрут №8 (радіальний): з центром у Чернігові.

Особливості: Цілорічний маршрут, пов'язаний з сільським туризмом та рекреацією. Загальна протяжність маршруту – 685 км. Автомобільні дороги мають задовільний стан. Крім того, по дорозі до основних пунктів, можна зупинитися у інших, не менш цікавих місцях, про які згадувалося вище.

Визначні місця, пам'ятки природної і історико-культурної спадщини:

- *с. Андріївка.* Садиба «Андріївські озера». Послуги: бронювання та оренда номерів для проживання; українська кухня; лазня на дровах; прокат туристичного та спортивного інвентарю; тир; стоянка для авто; волейбольний та дитячий майданчики; майстер-класи з гончарства, лозоплетіння, ковальства, ткацтва.

- *с. Петрушівка.* Агросадиба «Соколиний хутір» - комплекс відпочинку, який надає послуги "зеленого туризму". Розташований на березі річки Смож в с. Петрушівка, недалеко від палацово-паркового комплексу "Качанівка". Діє невеликий приватний музей, козацька лазня. Проводяться виступи кінного козацького театру, майстер-класи з ковальства, гончарства та інше. Це український національний колорит на лоні мальовничої природи.

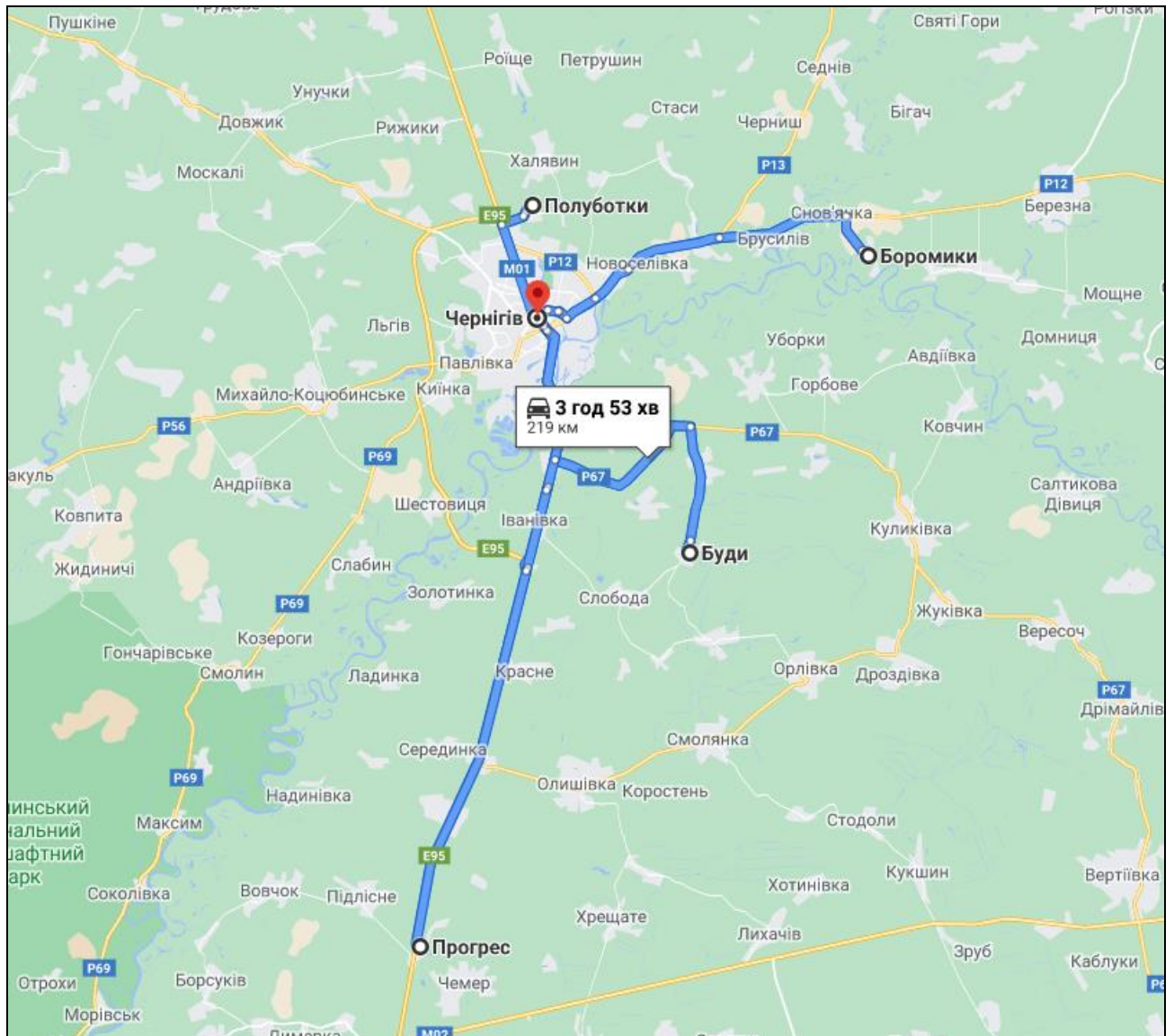

Рис. 17. Сільський будиночок у с. Петрушівка

- *с. Олешня.* Туристичний комплекс «Садиба Софії Русової». Послуги: бронювання та оренда кімната для відпочинку; сауна на дровах; зала для проведення заходів; альтанка; паркінг; історико-меморіальний музей Софії Русової.

- *с. Радичів.* Будинок туриста «Затишок» Мезинського НПП. Полсуги: бронювання та оренда кімнат для розміщення туристів; кухня, санвузол; музейна кімната етнографії краю; проведення екскурсій територією Мезинського парку.

Маршрут №9 (радіальний): з центром у Чернігові.

Особливості: Сезонний маршрут, пов'язаний з активним та екстримальним туризмом. Загальна протяжність маршруту – 219 км. Головним плюсом, є близька відстань від центру маршруту (Чернігів) до основних пунктів та зручність їх у розташуванні. Також, можна виділити різноманітність активного відпочинку у зазначених місцях. Автомобільні дороги мають задовільний стан.

Визначні місця, пам'ятки природної і історико-культурної спадщини:

- *Чернігів.* Місто можна відвідати: Сплав на плотах "Касатка"(плот одночасно вміщує 16 осіб); База відпочинку "Ранчо Клуб" (прокат велосипедів, майстер класи з верхової їзди, катання на конях); База відпочинку "Санрайз"; Сплав на плотах "Desno Splav"; Політ на мотопароплані; Дайв-центр "Адреналін".

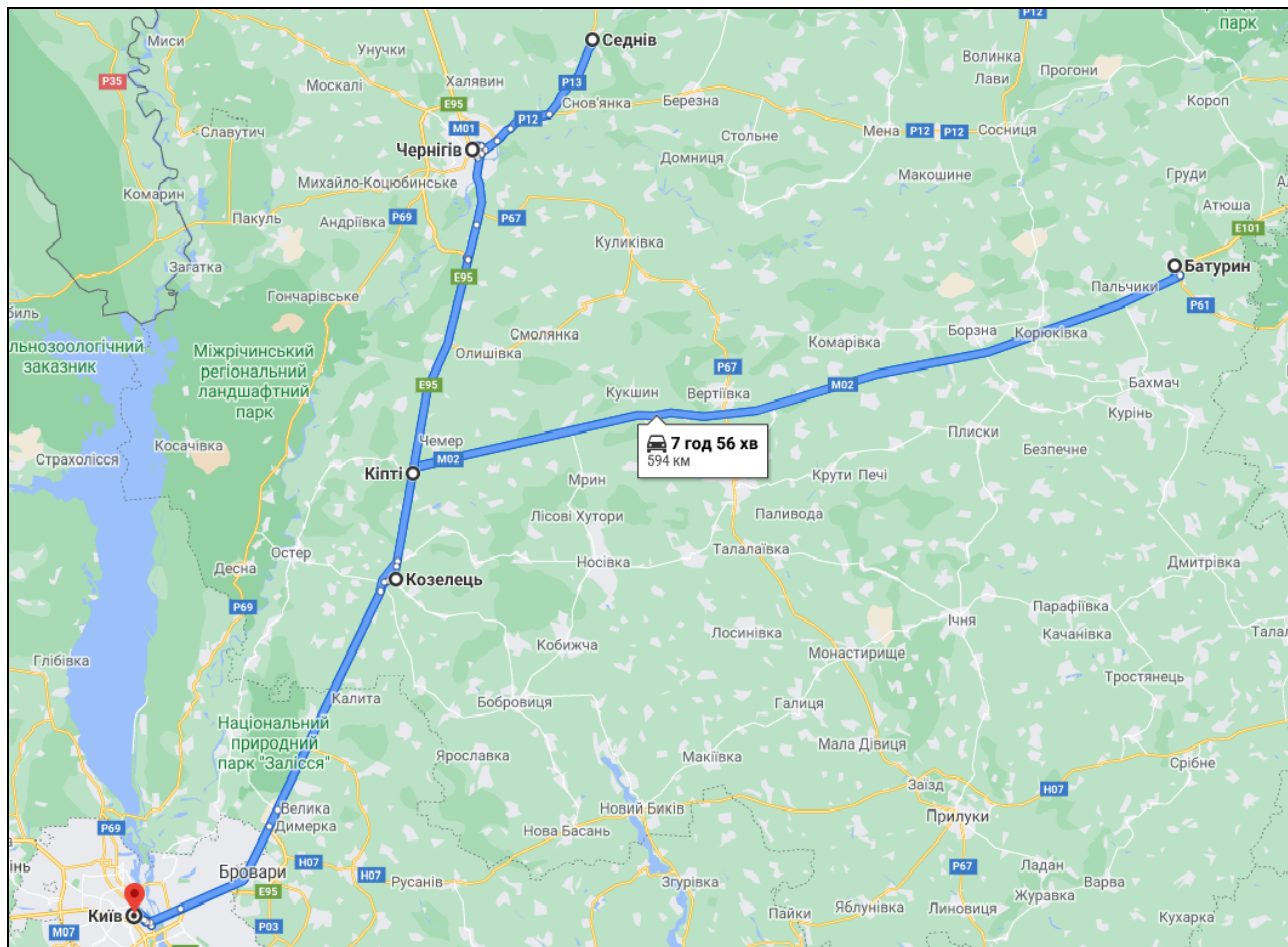

Рис. 18. Сплав на плотах "Desno Splav"

- *с. Полуботки.* Кінна база «Еліно́р» пропонує уроки верхової їзди, прокат коней та карет, прогулянка на конях у полі та лісі (біля клубу) - у супроводі інструктора. Є можливість відвідати міні зоопарк та орендувати коней на заходи.

- *с. Буда.* Пейнтбольний клуб "Буда".
- *с. Боромики.* Катання на квадроциклах у клубі «Всюдихід».
- *с. Прогрес.* Чернігівський авіаційно-спортивний клуб "Прогрес".

Маршрут №10 (комбінований) Київ – Козелець – Батурин – Чернігів – Седнів

Особливості: Цілолітній маршрут, архітектурно-історичного та пізнавального значення. Загальна протяжність маршруту – 594 км. Цей маршрут цікавий тим, що він проходить через найбільш відомі місця козацької доби Чернігівщини. Ще однією особливістю є те, що він повністю проходить по автомобільним дорогам міжнародного значення, які мають гарний стан. Також, відкривається багато варіантів, як проїхати даний маршрут.

Визначні місця, пам'ятки природної і історико-культурної спадщини:

- *Козелець* – селище, засновано в козацькі часи. Тут знаходиться Собор Різдва Богородиці. Його відносять до найкращих архітектурних витворів XVIII століття в Україні та тогочасній Російській імперії, пам'ятка архітектури

національного значення. Поруч з Собором Різдва Богородиці височіє Дзвіниця, побудована у 1770 році. У міському парку недалеко від Собору збереглась невелика будівля козацької Полкової канцелярії XVIII ст.

Рис. 19. Собор Різдва Богородиці та Дзвіниця у Козельці

- *Батурин* - у 1669—1708 місто було офіційною резиденцією гетьманів Дем'яна Ігнатовича, Івана Самойловича та Івана Мазепи. Тут знаходиться Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця».

- *Чернігів* (детальний опис наведений у маршруті №1).

- *Седнів*. Тут можна побачити залишки валів стародавнього городища; Садиба Лизогубів, заснована чернігівським полковником Яковом Лизогубом, створювалася з кінця XVII до початку XX ст.; Воскресенська церква, родова усипальня Лизогубів, 1690 р.; Дерев'яна церква святого Юра (Георгія), збудована не пізніше 1747 року, за переказами — ще у XVII ст.

ВИСНОВКИ

Тема моєї магістерської роботи є досить актуальною, так як область має великий потенціал в цій сфері, має наявні ресурси, різноманітну природу, історію, культуру та вигідне розташування, а також, робиться акцент на туризмі, як на важливій сфері в економічному розвитку Чернігівщини на найближчі роки. Разом з тим, дослідження туристичної індустрії та природопізнавального туризму Чернігівської області, проведення аналізу, вивчення позитивних та негативних сторін, загроз та можливостей, дає поштовх до вдосконалення в даній сфері і побудову плану для подальших дій у розвитку туризму.

У ході написання магістерської дипломної роботи було детально вивчено кожне з поставлених завдань, для досягнення головної мети, а саме:

По-перше, було досліджено теоретичні та нормативні засади розвитку рекреації та туризму, щоб усвідомити головні позиції «туризму» як такого, з різних сторін.

По-друге, вивчено умов та чинники розвитку рекреації та туризму в області, складено туристичний «портрет» туризму даного регіону, з поглибленням в історію та природні умови.

По-третє, проведений аналіз сучасного стану та проблем розвитку туризму в Чернігівській області. Для прикладу, наведений SWAT-аналіз розвитку туристичної сфери, з зазначенням слабких та сильних сторін, загроз та можливостей.

По-четверте, досліджено та проаналізовано Стратегію розвитку Чернігівської області на 1920-27 рр. і значення розвитку природопізнавального туризму для її реалізації, розглянуто місце туристичної індустрії, як важливої частини економічної діяльності області на майбутнє.

По-п'яте, визначено перспективи розвитку туризму в області. Наведено приклади регіональних програм розвитку (на обласному рівні) та на місцевому рівні (об'єднані територіальні громади) з їх аналізом.

По-шосте, розроблено власну концепцію проекту регіонального розвитку, який можна деталізувати і використовувати як зразок для подібних місцевих проектів розвитку туристичної галузі. Також, розроблено десять власних туристичних маршрутів, різних за видами, місцями та тривалістю. Ці маршрути можна використовувати як додатковий матеріал при детальному вивченні туристичної сфери Чернігівщини, а також, як довідковий матеріал для потенційних туристів.

Крім вище сказаного, можна зробити окремі висновки, щодо проблем інфраструктури області та стану туризму в загальному, що ґрунтуються на власних спостереженнях за час виконання роботи, а також, як місцевого жителя:

- потребує удосконалення слабка інформативна база сфери туризму;
- автомобільне сполучення між невеликими містами та селами є незручним, неякісне покриття автомобільних доріг;
- велика кількість туристичних об'єктів, що підлягають реставрації і при цьому панує бездіяльність;
- області не вистачає брендингу, наприклад, слід звернутися до історичних витоків.

Усунення всіх перерахованих проблем, приведе зростання туристичної привабливості області, а також мобільності туристів в її межах.

Отже, кваліфікаційна робота має не тільки наукове, але й практичне значення, її можна буде використовувати при вивченні туристичної індустрії області, розроблена концепція проекту регіонального розвитку може бути покладена в основу місцевих проектів розвитку туристичної індустрії, а

розроблені туристичні маршрути можуть бути використані потенційними туристами, в тому числі з природопізнавальною метою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- 1. Александрова А. Ю. Международный туризм / А. Ю. Александрова. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 470 с.**
- 2. Аніщенко В. Екологічні проблеми Чернігівщини та шляхи їх подолання / В. Аніщенко, Т. Кайстренко, Н. Митькевич // Сіверянський літопис. – 2002. - № 3. – С. 79-86.**
- 3. Антоненко І. Я. - Історико-культурна спадщина Чернігівської області: стан та перспективи розвитку, 2017.**
- 4. Бондаренко м. п. - Теоретичні засади розвитку ідустрії туризму, 2012.**
- 5. Бортник С.Ю., Герасименко Н.П., Комлев О.О., Палієнко Є.Т., Стецюк В.В. Методологічна єдність геологічних та геоморфологічних пам'яток // Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія, 2019, Вип.3, С.179-183**
- 6. Бортник С.Ю., Стецюк В.В. Методологічні засади розвитку природопізнавального туризму в Україні // Фізична географія та геоморфологія, 2019, 1(93), 51-57**
- 7. Ващишин м. - Правове регулювання туристичної діяльності, 2014.**
- 8. Гаврилишин І. П. Туризм України: проблеми і перспективи. - К., 1994.**
- 9. Десятніков І. - Стратегічні напрямки розвитку туризму, 2015.**

10. Дубіс Л.Ф., Габчак Н.Ф. Перспективні геотуристичні продукти природоохоронних територій Закарпатської області / Фізична географія та геоморфологія, 2019, 1 (93), 25–39.

11. Довідка про збір інформації в головному управлінні культури, туризму і охорони культурної спадщини від 30.09.2012 №17-21/23 / Чернігівська облдержадміністрація. – Чернігів : [б. в.], 2012. – 21 с.

12. Закон України «Про туризм» (2010) - <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text>

13. Король О.Д. Організація екскурсійних послуг у туризмі Навчально-методичний посібник. - Чернівці: Чернівецький національний університет, 2016. - 144 с.

14. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг / О. Любіцева. – К. : Альтерпрес, 2005. – 436 с.

15. Микитчак О. - Туристично-рекреаційні ресурси Чернігівської області; Довідка про збір інформації в головному управлінні культури, туризму і охорони культурної спадщини, 2014.

16. Мальська М. П., Рутинський М. Й., Білоус С. В., Мандюк Н. Л. - Економіка туризму: теорія та практика : підручник / – К. : «Центр учбової літератури», 2016. – 554 с.

17. Пуцентейло П.Р. Економіка і організація туристично-готельного підприємництва Навчальний посібник. - К.: Центр учбової літератури, 2007. - 344 с.

18. Регіональна схема екологічної мережі Чернігівської області, 2017 рік.

19. Романова А. – Соціально-економічні особливості розвитку туристичної індустрії в Чернігівській області, 2016.
20. Русина О. В. Сіверська земля // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та інші, 2012.
21. Сопельник І.О. – Розвиток туризму у Чернігівській області: стан та перспективи, 2020.
22. Устименко Л. М. Історія туризму / Л. М. Устименко, І. Ю. Афанасьєв. – К. : Альтерпрес, 2008. – 354 с.
23. Філіпов З.І. - Спортивний туризм. Організація і методика спортивно-туристичної роботи, 2010.
24. Алла Мірошніченко - Чи може громада зробити туризм прибутковим бізнесом? Чи може громада зробити туризм прибутковим бізнесом?, 2018 - <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2562245-ci-moze-gromada-zrobiti-turizm-pributkovim-biznesom.html>
25. Гетьманська столиця, офіційний сайт - <https://baturin-capital.gov.ua/>
26. Дендропарк «Тростянець» - <https://chernihivregion.travel/turystychni-objekty/pryrodo-zapovidni-objekty/item/126-dendrolohichni-park-trostanets>
27. Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Чернігівській області за 2019 рік - <http://eco.cg.gov.ua/index.php?id=15801&tp=1&pg=>
28. Досвід реформ Чернігівщини: від туризму до спроможності ТГ, 2019 - <http://www.thesumy.com/events/291-dosvid-reform-chernihivshchyny-vid-turyzmu-do-spromozhnosti-oth.html>

29. Міжріченський регіональний ландшафтний парк - <https://discover.ua/locations/mezrechenskiy-regionalniy-landshaftniy-park>
30. Мезинський національний природний парк - <http://mezinpark.com.ua/>
31. Музей "Слово о полку Ігоревім", офіційний сайт - <http://ns-slovo.org.ua/>
32. Національний історико-культурний заповідник «Качанівка» - <https://chernihivregion.travel/turystichni-objekty/zamovlennia-ekskursii/item/1086-natsionalnyi-istorykokulturnyi-zapovidnyk-kachanivka>
33. Парк Природи «Беремицьке», офіційний сайт - <https://beremytske.com.ua/>
34. Стан туризму в Чернігівській області, 2015 - <https://monitor.cn.ua/ua/monitoring/39585>
35. Стратегія розвитку Батуринської об'єднаної територіальної громади на 2018-2027 рр. - <https://baturyn-rada.gov.ua/strategiya-rozvitku-09-43-36-04-01-2019/>
36. Стратегія сталого розвитку Чернігівської області на період до 2027 року - <http://cg.gov.ua/index.php?id=28101&tp=1>
37. Управління Державного агентства рибного господарства у Чернігівській області - http://chng.darg.gov.ua/vodni_resursi_chernigivshchini_0_0_0_1058_1.html
38. Чернігівський обласний центр з гідрометеорології - <https://ch-pogoda.com.ua/index.php/home/klimat>
39. Чернігів Стародавній, офіційний сайт - <https://oldchernihiv.com/>